

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNNOVASİYA
LAYİHƏLƏRİNİN ROLU”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Hüseynli Sabrina Arzumanovna

BAKI – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fəriz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ _____ ” _____ **20__ -ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNNOVASİYA
LAYİHƏLƏRİNİN ROLU”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060407 Menecment

İxtisaslaşma: İnnovasiyaların və layihələrin idarə olunması

Qrup: 228

Magistrant:
Hüseynli Sabrina Arzumanovna
_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., b/m Aslanova Afaq
Fərhad qızı
_____ **imza**

Program rəhbəri:
i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə Oqtay
qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu
_____ **imza**

Elm andı

Mən, Hüseynli Sabrina Arzumanovna and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya layihələrinin rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİNİN ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İşğal olunmuş ərazilərimizin azad edilməsindən sonra bütün diqqət bu ərazilərin abadlaşdırılmasına və iqtisadiyyatının bərpa edilməsinə yönəlmişdir. Burada bərpa və quruculuq işləri mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Minimum yaşayış üçün lazım olan infrastruktur qurulduqdan sonra bu ərazilərin yüksək texnologiya və innovasiya məkanına çevrilməsi nəzərdə tutulur. Bunun üçün "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd", "Ağıllı kənd təsərrüfatı", "Yaşıl Enerji" kimi layihələrin təhlil edilib qiymətləndirilməsi əlzəmdir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın məqsədi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrini təhlil etmək və potensial təsir imkanlarını qiymətləndirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılmasında "SWOT" və "PESTE" analizlərindən, müqayisəli təhlil və anket sorğu metodlarından istifadə olunub.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin məlumat bazasını Qlobal İnnovasiya İndeksi, Qlobal rəqabətlik və "Doing Business" hesabatları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, beynəlxalq jurnallarda dərc olunmuş elmi məqalələr, anket sorğu nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar, tədqiqat işləri və kitablar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri haqqında yetərli ədəbiyyatın və statistik göstəricilərin olmaması tədqiqatın aparılması zamanı məhdudiyyətlər yaratmışdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işində innovasiya fəaliyyətinin formalaşmasının konseptual əsasları və milli innovasiya sisteminin nəzəri aspektləri, Qlobal İnnovasiya İndeksi, Qlobal Rəqabətlik, "Doing Business" hesabatlarının Azərbaycan üzrə olan nəticələri, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək innovativ layihələr, onların təhlil və qiymətləndirilməsi, nəticələrə əsasən isə "SWOT" və "PESTE" analizləri yer almaqdadır.

Nəticələrin istifadə olunma biləcəyi sahələr: Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələrin inkişaf yolunda eləcə də, bu sahədə müxtəlif elmi tədqiqat işlərində istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: İnnovasiya, "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd", "Ağıllı kənd təsərrüfatı", "Yaşıl enerji".

THE ROLE OF INNOVATION PROJECTS IN THE OCCUPIED TERRITORIES

SUMMARY

The actuality of the subject: After the liberation of our occupied territories, all attention was focused on the improvement of these territories and the restoration of their economy. Restoration and construction works are being carried out here step by step. After establishing the infrastructure for a minimum living standard, these areas will become a center of high technologies and innovations. For this, it is necessary to analyze and evaluate innovative projects such as "Smart City", "Smart Village", "Smart Agriculture", and "Green Energy".

Purpose and tasks of the research: The aim of the study is to analyze innovation projects implemented in the liberated territories and assess the potential impact of them.

Used research methods: "SWOT", "PESTE", comparative analysis and questionnaire methods were used in writing the dissertation.

The information base of the research: The information base of the research consists of the Global Innovation Index, Global Competitiveness and Doing Business reports. In addition, reports of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, scientific articles published in international journals, survey data, research papers and books are also database for this research.

Restrictions of research: Lack of sufficient literature and statistics about innovation projects implemented in the liberated territories created restrictions during research.

The novelty and practical results of investigation: The dissertation includes conceptual bases of formation of innovative activities and theoretical aspects of the national innovation system, results of Global Innovation Index, Global Competitiveness, Doing Business about Azerbaijan, innovative projects which will be implemented in the liberated territories, their analysis, evaluation and SWOT and PESTE analyzes.

Scientific-practical significance of results: The results can be used in the development of innovative projects in the liberated territories, as well as in various scientific research in this area.

Keywords: *"Innovation", "Smart city", "Smart village", "Smart agriculture", "Green energy"*.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AK	Ağıllı Kənd
AŞ	Ağıllı Şəhər
Əİ	Əşyaların İnterneti
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları
İT	İnformasiya Texnologiyaları
IoT	Internet of Things
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
PESTE	Political, Economic, Social, Technological, Environmental
Qİİ	Qlobal İnnovasiya İndeksi
SWOT	Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
VAK	Vodafone Akıllı Köy

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ	11
1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin formalaşmasının konseptual əsasları.....	11
1.2. Ölkəmizin iqtisadi sistemində innovativ münasibətlərin mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri	20
II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI CƏHƏTDƏN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	29
2.1. Qlobal İnnovasiya İndeksinin məlumatları əsasında Azərbaycanda innovasiya mühitinin təhlili.....	29
2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə innovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi	40
III FƏSİL. İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFININ STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ ...	56
3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə innovasiya layihələrinin təkmilləşdirilməsi	56
3.2. İnnovasiya layihələrinin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsi	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	74
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	77
Cədvəllərin siyahısı	80
Qrafiklərin siyahısı	80

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bildiyimiz kimi, Azərbaycanın sosial və iqtisadi inkişafına dair beş Milli Prioritetlərindən biri işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdıdır. Buna görə də zəfərlə başa çatan 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə bərpa və quruculuq işləri dərhal başlanmışdır. 30 ilə yaxındır işğal altında olan bu ərazilər ermənilər tərəfindən dağıdılmış, var olan bütün gözəlliklər talan edilmiş və heç bir müsbət dəyişiklik həyata keçirilməmişdir. Buna görə də bu əraziləri yenidən canlandırmaq böyük əmək, vaxt və maliyyə tələb edir. Burada bərpa və quruculuq işləri mərhələli şəkildə həyata keçirilir. Minimum yaşayış üçün lazım olan infrastruktur qurulduqdan sonra bu ərazilərin yüksək texnologiya və innovasiya məkanına çevrilməsi nəzərdə tutulur. Buna görə də bu ərazilərdə bir çox innovasiya layihələri həyata keçiriləcəkdir. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına dair digər prioritet isə təmiz ətraf mühitə sahib olmaq və "yaşıl artım" ölkəsinə çevirməkdir. Buna görə də işğaldan azad olunmuş ərazilərdə "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd", "Ağıllı kənd təsərrüfatı", "Yaşıl enerji" kimi innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi əlzəmdir. Bundan əlavə, bu ərazilərdə innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün bir nömrəli mühit hesab olunan Texnoparkların və innovativ kənd təsərrüfatının təkmilləşdirilməsi üçün Aqroparkların yaradılması Qarabağı müasir innovasiyalar məkanına çevirəcəkdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İşğal altında olan ərazilərimiz illərdir düşmən tərəfindən istismar edilmiş, təbii resurslarımız oğurlanmış və demək olar ki, bütün infrastruktur tamamilə dağıdılmışdır. 30 il ərzində Qarabağda heç bir sahə üzrə müasir texnologiyalardan istifadə olunmamışdır. İndi isə innovasiya infrastrukturunun formalaşması və İKT-nin bütün sahələrdə tətbiq olunması bu əraziləri yüksək texnologiya və innovasiyalar məkanına çevirəcəkdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrini təhlil etmək və potensial təsir imkanlarını qiymətləndirməkdir. Tədqiqatın vəzifələri isə aşağıdakılardır:

1. İnnovasiya fəaliyyətinin formalaşmasının konseptual əsaslarının və ölkəmizin iqtisadi sistemində innovativ münasibətlərin mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin araşdırılması.

2. Qlobal İnnovasiya İndeksinin məlumatları əsasında Azərbaycanda innovasiya mühitinin təhlil edilməsi.

3. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrinin sosial-iqtisadi cəhətdən təhlili və qiymətləndirilməsi

4. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd", "Ağıllı kənd təsərrüfatı", "Yaşıl enerji" layihələrinin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsi.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyektini işğaldan azad edilmiş ərazilər təşkil edir. Tədqiqatın predmenti isə bu ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrinin təhlili və qiymətləndirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılmasında "SWOT" və "PESTE" analizlərindən, müqayisəli təhlil və anket sorğu metodlarından istifadə olunub.

Tədqiqatın informasiya bazası: Dissertasiya işinin informasiya bazasını Qlobal İnnovasiya İndeksi, Qlobal Rəqabətlik və "Doing Business" hesabatları, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatları, beynəlxalq jurnallarda dərc olunmuş elmi məqalələr, anket sorğu nəticəsində əldə olunmuş məlumatlar, tədqiqat işləri və kitablar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri haqqında yetərli ədəbiyyatın və statistik göstəricilərin olmaması tədqiqatın aparılması zamanı məhdudiyyətlər yaratmışdır. Buna səbəb bu ərazilərə giriş

və çıxışda olan müvəqqəti məhdudiyyətlər və bu ərazilərdə həyata keçirilən layihələrin hələ tamamlanmamış olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yeni infrastrukturun qurulması və iqtisadiyyatın canlanması üçün həyata keçirilən innovasiya layihələri təhlil edilmiş və potensial təsir imkanları qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatda innovasiya fəaliyyətinin formalaşmasının konseptual əsasları və milli innovasiya sistemi haqqında nəzəri aspektlər öz yerini almışdır. Bundan əlavə Qlobal Innovasiya İndeksi, Qlobal Rəqabətlik, "Doing Business" kimi qlobal hesablatların Azərbaycan üzrə olan nəticələri təhlil edilmişdir. Tədqiqatda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək innovativ layihələr haqqında ilkin məlumatlar yer almaqdadır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi üzrə keçirilən sorğu nəticəsində əldə edilmiş məlumatlara əsasən, "SWOT" və PESTE" analizləri edilmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Bütün bu və bunun kimi araşdırmalar işğaldan azad edilmiş ərazilər və onların innovativ potensialları haqqında məlumat bazası yaradacaq və bu da öz növbəsində karlı investisiyalar edilməsinə şərait yaradacaqdır. Dissertasiya işində əldə olunan nəticələr işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələrin inkişaf yolunda eləcə də, bu sahədə müxtəlif elmi tədqiqat işlərində və tədris proseslərində və s. istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASININ NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. İnnovasiya fəaliyyətinin formalaşmasının konseptual əsasları

Yaşadığımız dövrdə innovasiya ölkə və dünya iqtisadiyyatının inkişafının əsasını təşkil etməkdədir. Qloballaşma prosesinin sürətlənməsi, elmi inkişaf, hər sahədə mövcud olan kəskin rəqabət şəraiti, texnologiyanın qarşısı alınmaz inkişafı innovasiyaların tətbiqini aktuallaşdıran ən gözə çarpan səbəblərdəndir. İnnovasiya sözünün Azərbaycan dilində tam qarşılıqlı olmasa da, daha çox "yeni və fərqli" mənalarında istifadə olunur. Mövcud məhsulun dəyişdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və ya tamamilən yeni məhsulun təqdim edilməsi innovasiya hesab olunur. İnnovasiyalar ölkənin təhsil, kommunikasiya, turizm, mədəniyyət, səhiyyə, iqtisadiyyat kimi bir çox sahəsinə müsbət təsir göstərir. İnnovasiyaların əsas məqsədi qazanc əldə etmək, bazarda mövcud mövqeni qorumaq və ya daha da irəli aparmaqdır. Bəzi ölkələr üçün innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi asan olsa da, bəziləri üçün bu çətin proses hesab olunur. Bunun əsas səbəbləri isə infrastruktur zəifliyi və resursların qeyri-kafi olmasıdır. İnnovasiya edə bilməyən ölkə imitasiya və ya transfer yolu ilə yaranan yeniliyi öz ölkəsinə gətirir. Bəzi ölkələr isə ucuz işçi qüvvəsindən istifadə edərək bu əskikliklərini tamamlamağa çalışır. İnnovasiyalar ilə vaxta, xərclərə qənaət edərək daha çox və keyfiyyətli məhsul və xidmətlər əldə olunur. Qloballaşma prosesi ilə yeniliklər asanlıqla bütün dünyada yayılır və beləliklə, beynəlxalq innovasiya yaranır.

Ümumiyyətlə, “innovasiya” anlayışı çox mürəkkəb və çoxşaxəli termindir. Bir çox tədqiqatçılar tərəfindən bu mövzunun araşdırılmasına baxmayaraq, elmdə innovasiyanın qəbul edilmiş ümumi bir tərifini mövcud deyil.

İnnovasiya anlayışından ilk dəfə istifadə edən iqtisadçı və siyasətçi Y. Şumpeterdir. O, ilk dəfə “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” (1911) kitabında innovasiya prosesininin təsvirini qələmə almışdır. Şumpeterə görə yenilik texnologiya və idarəetmənin dəyişməsidir. O, bu cür dəyişiklikləri 5 qrupa ayırırdı:

1. yeni xammal və ya xammal mənbələrinin tapılması və istifadəsi;
2. yeni məhsulun inkişafı və ya mövcud məhsulun keyfiyyətinin artırılması;
3. yeni bazarların açılması;
4. təşkilatlanmada yeniliklər;
5. istehsal prosesində və onun maddi-texniki təminatında yeniliklər.

Innovasiya yeni ideyanın yaradılmasıdır. O yeni məhsul, proses və ya xidmətdin həyata keçirilməsindən ibarətdir. Bu da iqtisadiyyatın dinamik inkişafına və məşğulluğun artmasına, habelə xalis mənfəətin yaradılmasına gətirib çıxarır (Urabe, 1988). "KOB-lərdə innovasiya strategiyaları və ona təsir edən amillər" Özücü, Kılıç və Savaş tərəfindən 2011-ci ildə nəşr olunmuşdur. Bu məqalədə innovasiyanın 3 əsas məqsədi olduğu bildirilib.

1. Təşkilatların fəaliyyətlərini davam etdirməsi. Müəssisələr adətən birdən çox məhsul istehsal edir və ya xidmət sahəsi təklif edirlər. Məhsul və xidmət çeşidləri çox olduğu zaman rəqabətin də olması qaçınılmazdır. Belə bir vəziyyətdə təşkilatlar fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün davamlı olaraq özlərini yeniləmək məcburiyyətində qalırlar.

2. Təşkilatların lider mövqeyinə gəlməsi. Müştərilərin nə istədiyini, nəyə ehtiyacı olduğunu bilən və bu yenilikləri bazara təqdim edən təşkilat lider təşkilatdır.

3. Mənfəətin artırılması. Təşkilatın uğurunu göstərən ən mühüm amillərdən biri, onun əldə etdiyi mənfəətdir. Innovasiya layihələrinin müəyyən bir xərci olduğuna görə ilk başda bu layihələrinin təşkilatın gəlirliyinə mənfi təsiri olduğu düşünülə bilər, lakin innovasiya layihəsi uğurlu olarsa xərclər azalar, istehsal prosesi qısalır, performans və səmərəlilik artır. Bütün bu müsbət dəyişikliklər mənfəətin artmasına səbəbdir.

Dövlət statistika komitəsinin müəssisənin innovasiya fəaliyyəti haqqında rəsmi statistika hesabatında isə innovasiya fəaliyyətinin 10 əsas məqsədi belə sıralanmışdır:

- *Köhnəlmiş məhsulun yenisi ilə əvəz edilməsi;*
- *Məhsulun, xidmətin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması;*

- *Məhsul çeşidinin, xidmət növlərinin genişləndirilməsi;*
- *Ənənəvi satış bazarlarının saxlanması;*
- *Yeni satış bazarlarının yaradılması;*
- *Müasir qayda və standartlara uyğunluğun təmin edilməsi;*
- *İstehsal prosesinin çevikliyinin artırılması;*
- *Əmək haqqının ödənilməsinə çəkilən xərclərin azaldılması;*
- *Maddi xərclərin azaldılması;*
- *Ətraf mühitin çirklənməsinin azaldılması. (<https://www.stat.gov.az>, 2022)*

Oslo təlimatına görə innovasiyalar istifadə sahəsinə görə 5 yerə ayrılır (Tuncel C.O., 2011).

1. Məhsul innovasiyası: Bazarda mövcud olan bir məhsulun dəyişdirilməsi, təkmilləşdirilməsi və ya bazara yeni bir məhsulun təqdim edilməsi məhsul innovasiyasıdır. Məhsul dəyişikliyində nəzərə alınmalı olan suallardan biri də bazarın bu məhsula hazır olub - olmamasıdır. Bir məhsulda kiçik bir dəyişiklik böyük gəlir gətirə bilər. Məhsul innovasiyası ilə müəssisələr mənfəət, yeni məhsul, qiymət üstünlüyü, rəqabət üstünlüyü, yeni bazar üstünlüyü və s. əldə edir. Məhsul yenilikləri daha az risklidir. Çünki artıq mövcud olan mal üçün müəyyən bir alıcı qrupu formalaşmışdır. Kiçik dəyişikliklərlə firma ya daha çox alıcıya sahib olacaq, ya da indiki formada davam edəcək və beləliklə, şirkət hər hansı böyük risklə üzləşməyəcəkdir.

2. Xidmət innovasiyası: Təklif olunan xidmətin təkmilləşdirilməsi və yenilənməsi xidmət innovasiyası adlanır. Xidmət innovasiyası istifadəçilərə daha rahat təcrübə yaşatmağı hədəfləyir. İstehlakçılar üçün yeni xidmət xətlərinin yaradılması, tanıtılması və yayılması xidmət innovasiyası çərçivəsindədir.

3. Proses innovasiyası: Proses innovasiyası məhsulun maya dəyərini aşağı salır, keyfiyyətini artırır, sürətli paylanması və çatdırılmasını təmin edir. İstehlakçı bu dəyişiklikləri yalnız məhsulun qiyməti və keyfiyyəti dəyişdikdə hiss edə bilər. Bu dəyişikliklə tədricən və sabit bir yenilik meydana gəlir. Bu yenilik nəticəsində xidmət və məhsulların keyfiyyəti, maya dəyəri, miqdarı və paylanması çox mühüm əhəmiyyət

kəsb edir. Proses innovasiyası məhsulun həddindən artıq dəyişməsi, inkişafı, təkmilləşdirilməsi və yayılmasıdır (Hjalager, 2002s: 466).

4. Marketing innovasiyası: Marketing innovasiyası istehlakçıya tələb olunan məhsulu fərqli və daha effektiv üsulla əldə etməyə imkan verir. Şirkətlər əvvəl istifadə etmədikləri yeni marketing metodundan istifadə edirlər. Hazırda olan məhsulun reklamının dizaynını, qazancını və qiymətini daha da genişləndirmək üçün səylər göstərilir. Bu yenilikdə reklam ən mühüm amildir. İstehlakçıların çoxu reklamlardan təsirlənir və məhsulu alır. Bu yeniliklə istehlakçılar ehtiyac duyduqları mal və xidmətləri almaqdansa, reklamından təsirləndikləri məhsula üstünlük verir.

5. Təşkilati innovasiya: Məhsul, xidmət, proses və marketing strategiyaları kimi təşkilati strukturlar da yenilənməyə və təkmilləşdirilməyə ehtiyac duyar. Rəqabət şəraitinə uyğunlaşmaq və bazarda mövcud yerini qorumaq üçün təşkilatların iş sistemlərini dəyişməsi, innovativ və tətbiq olunan prinsipləri qəbul etməsi lazımdır.

Bəzi firmalar yenilikləri digər firmalar ilə paylaşarkən, bəziləri bunun əksini edir. Beləliklə, açıq və qapalı innovasiya anlayışları yaranır. Qapalı innovasiya üsulunu istifadə edən şirkətlər tədqiqat və inkişaf sərmayələrini, texnologiyalarını, insan kapitallarını sadəcə özləri üçün istifadə edirlər. Onlar innovasiyaları başqa şirkətlər ilə bölüşmür, onlar ilə əlaqə qurmur və rəqiblərinin etdiyi innovasiyalar ilə maraqlanmırlar (Dinler Sakaryalı A. M., 2014). İnformasiya əsrində bu çox çətin prosesdir. Elm və texnologiyanın inkişafı ilə şirkətlər yenilikləri təqlid etməyi bacarır və ya ucuz işçi qüvvəsindən istifadə edərək rəqiblərlə rəqabət aparmağa çalışırlar. Bir çox firmalar qapalı innovasiya etməyə çalışsa da, müasir texnologiyalar ilə bu qeyri mümkündür. Açıq innovasiya üsulunu istifadə edən şirkətlər isə daima bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Bu üsulun üstünlüyü ondan ibarətdir ki, müəssisə resurslarla əlaqəli hər hansı çatışmazlıqla üzdəşdikdə, xaricdən dəstək alaraq bu problemi asanlıqla həll edə bilər. İKT sahəsinin inkişaf etməsi innovasiyaların şirkətlər və ölkələr arasında sürətlə

yayılmamasına səbəb olur. Buna görə də innovasiyaların açıq edilməsi artıq məcburi haldır.

Təsir dərəcəsinə görə innovasiyalar 2 yerə ayrılır.

1. Radikal İnnovasiya: Radikal innovasiyanın əsas ideyası əvvəllər heç vaxt mövcud olmayan məhsulun, xidmətin və ya prosesin inkişaf etdirilərək ictimai və iqtisadi fayda əldə edilməsidir. Radikal innovasiyanın üstünlükləri aşağıdakılardır.

- Daha yüksək əlavə dəyər;
- Yeni bazar/kateqoriya/segmentin yaradılması;
- Rəqabətin yenidən müəyyən edilməsi.

2. Mərhələli İnnovasiya: Mərhələli innovasiya mövcud olan məhsulun, xidmətin və ya prosesin üstünə əlavələr və ya çıxartmalar edilərək, yəni müəyyən yaxşılaşdırılmalar və dəyişikliklər edilərək həyata keçirilir. Mərhələli innovasiya, yeni müştəri qrupunu cəlb etmək, məhsul və ya xidmətin istifadəsini təkmilləşdirmək və asanlaşdırmaq üçün əvəzolunmazdır. Mərhələli innovasiyanın üstünlükləri aşağıdakılardır

- Rəqabətə daha sürətli uyğunlaşması;
- İdeyaların daha tez kommersiyalaşdırılması;
- Əlçatan və daha sərfəli məhsul/xidmət.

İnnovasiya sadəcə elm və texnologiyanın birləşməsindən ortaya çıxan yeniliklər demək deyil, eyni zamanda bu yeni icadların iqtisadi və sosial baxımdan faydalı olması və bunlar vasitəsi ilə gəlir əldə edilməsidir (Gül Z., 2012). Əgər hər hansı bir innovasiya iqtisadi baxımdan faydalı deyilsə, hər hansı bir gəlir gətirmirsə, bizim buna innovasiya deməyimiz düzgün sayılmaz (Kılınç E. C., 2011). İnnovasiyanın iqtisadi-sosial fayda verməsi, onun uğurlu kommersiyalaşdırılması və marketinqi ilə düz mütənasibdir. Bütün diqqətin sadəcə elmə, tədqiqat və işləmələrə verilməsi düzgün deyil. Yeniliklərin kommersiyalaşdırılması da onun həyata keçirilməsi qədər vacibdir. İnnovasiya

vasitəsi ilə xərclərin azaldılması, bazarda tutulan payın və məhsuldarlığın artması, rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsi, məhsul keyfiyyətinin və iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, yeni bazarlara çıxış aktualdır. Eyni zamanda məşğulluğun, sosial rifahın, təşəbbüskar və sahibkar sayının, resursların səmərəli istifadəsinin, ixrac və patentlərin sayının artması gözlənilən nəticədir. Druckerə görə innovasiya fəaliyyəti ölkələrin böyüməsini və inkişafını təmin etmək, onların potensialının artırılması məqsədi ilə yaradılmış yeni və ya mövcud resurslardan istifadə edilməsidir (Uzkurt C. 2010).

İnnovasiyaların həyata keçirilməsi prosesində yaranan maneələr isə Dövlət Statistika Komitəsinin hesabatında üç əsas başlıq altında cəmlənmişdir.

Cədvəl 1: İnnovasiya fəaliyyətlərinə mane olan amillər

İqtisadi Amillər	İstehsal və kadr amilləri	Öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması
Öz pul vəsaitinin kifayət qədər olmaması	Müəssisənin innovasiya potensialının aşağı olması	Daha əvvəlki innovasiyalar nəticəsində təzə məhsullara ehtiyacın olmaması
Dövlət tərəfindən maliyyə yardımının kifayət qədər olmaması	İxtisaslı işçilərin çatışmaması	İnnovasiya fəaliyyətini tənzimləyən və həvəsləndirən qanunvericilik və normativ-hüquqi sənədlərin olmaması
Təzə məhsullara ödəniş qabiliyyətli tələbatın aşağı olması	Yeni texnologiyalar haqqında informasiyanın çatışmaması	İnnovasiya prosesi müddətinin qeyri-müəyyən olması
Yeniliklərin dəyərinin yüksək olması	Satış bazarları haqqında informasiyanın çatışmaması	İnnovasiya infrastrukturunun (vasitəçilik, informasiya, hüquqi, bank və s. xidmətlərinin) inkişaf etməməsi
Yüksək iqtisadi risk	Müəssisənin təzə məhsullara (yeniliklərə) həssas olmaması	Texnologiyalar bazarının inkişaf etməməsi

Təzə məhsullara çəkilən xərclərin əvəzinin ödənilməsi müddətlərinin uzun olması	Digər müəssisələr və digər elmi təşkilatlar ilə kooperasiya üçün imkanların olmaması	
---	--	--

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.azstat.org/onlinedoc/d03109062.rar>, (23.02.2022)
 İnnovasiya fəaliyyətlərinin cəmiyyətə və iqtisadiyyata müsbət təsirləri aşağıdakılardır:

- Sosial rifah;
- Yaşayış səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- İqtisadi tərəqqi;
- Məşğulluq səviyyəsində artım;
- Resurslardan səmərəli istifadə;
- Yeni resursların üzə çıxarılması;
- Regional inkişafa töhfə;
- Patentlərin sayının artması;
- Sahibkar sayının artması;
- Enerji resurslarından səmərəli istifadə;
- İqtisadi cəhətdən xarici asılılıqdan azad olmaq.

İnnovasiya fəaliyyətinin müsbət cəhətlərindən maksimum dərəcədə fayda əldə etmək üçün həm cəmiyyətin və həm də hər bir vətəndaşın bu mövzu haqqında məlumatlı olması, innovasiya fəaliyyətinin mahiyyətini və əhəmiyyətini dərk etməsi vacibdir (Uzkurt, 2010: 38).

Qloballaşma prosesi, texnoloji inkişaf, rəqabət, rəqəmsallaşma və elektron ticarət kimi amillər innovasiyaların yaranmasına təkan verir. Kompüterlərin inkişafı ilə bərabər, internet də inkişaf etməyə başladı. İlk dəfə internet müəyyən ölkələrin laboratoriyalarında, hərbi məqsədlər üçün istifadə edilsə də zamanla müxtəlif sahələrdə də internetdən istifadə edilməyə başlandı. Hal hazırda internetdən demək olar ki, bütün sahələrdə istifadə edilir. Xüsusi ilə Covid-19 pandemiyası dövründə rəqəmsallaşma

prosesində sürətli artışı oldu və internetdən istifadə zəruri hal aldı. Rəqəmsallaşma sayəsində məlumatların əldə edilməsi, saxlanması, səhvlərin aradan qaldırılması və əldə edilən məlumatların emal edilməsi prosesləri sürətli şəkildə həyata keçirilir. Rəqəmsallaşma, həmçinin elektron ticarətin yayılmasına müsbət təsir göstərir. Elektron ticarət mal və xidmətlərin internet üzərindən "online" satışdır. Elektron ticarət deyildiyi zaman sadəcə "online" mağaza düşünmək doğru deyil. Təhsil, səhiyyə, bank, turizm kimi sahələrdə də e-ticarətdən istifadə olunur. İnternetin inkişaf etməsi, hər sahədə internetdən istifadə olunması elektron ticarətin inkişafına müsbət təsir göstərdi. Elektron ticarət həm vaxta, həm də xərclərə qənaət etdiyi üçün bu həm istehsalçıların həm də istehlakçıların maraq dairəsindədir.

Texnologiyanın qaşısı alınmaz inkişafı dünyanın hər yerində özünü göstərir. Ölkələr bu inkişafa sürətlə uyğunlaşırlar. Müasir texnologiyalar vasitəsi ilə daha az vaxt ərzində daha çox məhsul istehsal olunur və daha sürətli, yüksək keyfiyyətli xidmətlər təklif edilir. Lakin bu inkişaf işsizlik səviyyəsinin artmasına da səbəb olur. İşçi qüvvəsinin yerini yeni texnologiyalar alır. Bu inkişaf hər ölkədə fərqlidir. Bəzi ölkələrdə texnologiyalardan istifadə yüksək səviyyədədir. Bəzi ölkələr isə müasir texnologiyalardan istifadəyə yenidən başlayır. Buna səbəb isə texnoloji infrastrukturunun zəif olmasıdır. Texnoloji infrastrukturunu zəif olan ölkələr texnologiyanı ya başqa ölkələrdən transfer edir, yada ki imitasiya yolu ilə əldə edirlər. Əks halda bu zəiflik onları digər ölkələrlə müqayisədə inkişafdan geri qoya bilər. Bu vəziyyət qarşısında innovasiya fəaliyyətləri daima dəyişməkdədir. Texnologiyanın inkişafı təhsil sahəsinə də müsbət təsir göstərir. Bu da öz növbəsində insan kapitalının və beləliklə, innovasiyaların artmasına səbəb olur. Texnoloji inkişafı sadəcə təhsil sahəsinə deyil, eyni zamanda səhiyyə, iqtisadiyyat, bank, turizm, kommunikasiya kimi sahələrə də müsbət təsir göstərir. Mövcud olan hər bir texnologiya növbəti texnologiyanın yaranmasına yol açır. Texnologiyanın inkişafı innovasiyaların inkişafına əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. İnnovasiyanın inkişafı da öz növbəsində texnologiyanın inkişafına təkan verir.

İnformasiya əsri texnoloji, siyasi, iqtisadi və sosial inkişafı özündə cəmləşdirməkdədir. Xüsusilə texnologiyanın qarşısı alınmaz inkişafı qloballaşma prosesinə böyük təsir göstərməkdədir. Artan rəqabətlə ölkələr bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Qloballaşma ilə satıcı və alıcıların portfelleri də genişlənir. Ölkələr yeni mal və xidmətlərini beynəlxalq bazarlara çıxartağı qarşılıqlı məqsəd qoyurlar. Artıq vaxta qənaət etməklə istənilən ölkədən alış-veriş etmək mümkündür. Bu da öz növbəsində ölkələr arasındakı siyasi, sosial, mədəni və iqtisadi inkişafa töhfə verməkdədir. Qloballaşma prosesi ilə ölkələr bir araya gəlir, fikir mübadiləsi aparırlar. Qloballaşma prosesinin innovasiyaya verdiyi töhfə bir həqiqətdir. Qloballaşma nəticəsində edilən yeniliklər asanlıqla başqa ölkələrə də çata bilər. Beləliklə, ölkələrin bazara çıxması və uyğunlaşması daha asan olur. Qloballaşma ilə ölkələr arasında sərhəd yox olur. Bu vəziyyət gündəlik həyatda da öz təsirini göstərir. Qloballaşma prosesi istənilən ölkədəki məhsula məkandan və zamandan asılı olmayaraq asanlıqla çatmaq imkanı yaradır (Fiş, 2010, s: 10).

Ölkələr innovasiyalar baxımından digər ölkələrdən öndə olmaq üçün yarış halındadırlar. İnnovasiyanı ilk həyata keçirən ölkə bazarda rəqabət üstünlüyü əldə edir. Lakin yuxarıda da qeyd olunduğu kimi zamanla bu innovasiya digər ölkələrə və firmalara imitasiya və ya transfer yolu ilə yayılır. Hətta bəzi ölkə və firmalar infrastrukturun yetərli olmaması səbəbindən ucuz işçi qüvvəsindən istifadə edir. Beləliklə, innovasiya edən ölkə və ya firma bununla mübarizə apara bilmədiyi üçün rəqabət üstünlüyünü zamanla əldən verir (Işık ve Keskin 2013: s.41). Ölkələrin rəqabət qabiliyyəti müasir texnologiyaların yayılması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə, innovasiya fəaliyyətlərinin artması, infrastrukturun və kapitalın inkişafı ilə düz mütənasıbdır.

1.2. Ölkəmizin iqtisadi sistemində innovativ münasibətlərin mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri

Milli innovasiya sisteminin əhəmiyyəti uzun illərdir vurğulansa da, innovasiya siyasətinin yaradılmasında 1990-cı ildən etibarən geniş şəkildə istifadə olunmağa başlanmışdır. Milli innovasiya sistemi (MİS) bir çox akademiklər, tədqiqatçılar və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən araşdırılmışdır.

Cədvəl 2: Milli innovasiya sisteminin müxtəlif tərifləri

Friman (1987)	Fəaliyyətləri və qarşılıqlı əlaqələri yeni texnologiyalara bağlı olan, idxal edən, dəyişdirən və yayan dövlət və özəl sektor institutları tərəfindən yaradılan şəbəkədir.
Lundval (1992)	MİS yeni və iqtisadi cəhətdən faydalı biliklərin istehsalı, yayılması və istifadəsi ilə qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərdən ibarət olan və dövlətin hüduqları daxilində yerləşən bir sistemdir.
Nelson və Rosenber (1993)	Milli firmaların innovativ fəaliyyətinin müəyyən edilməsində qarşılıqlı əlaqələri böyük rol oynayan institusional faktlar məcmusudur.
Edquist və Lundvall (1993)	Milli innovasiya sistemi cəmiyyətdə texnoloji dəyişikliyin sürətinə və istiqamətinə təsir edən institutlar və iqtisadi strukturlardır.
Niosi (1993)	Milli innovasiya sistemi yeni elmi tədqiqatların aparılması, texnologiyaların inkişaf etdirilməsi, maliyyələşdirmə, nizamnamələrin hazırlanması və onların qorunması məqsədi ilə ölkələrin sərhədləri daxilində elmi və texnoloji tədqiqatlar aparan özəl və dövlət sektoru şirkətləri, ali təhsil müəssisələri və qeyri-hökumət təşkilatları arasında qarşılıqlı əlaqə nəticəsində yaranan sistemdir.
Metcalf (1995)	Milli innovasiya sistemi yeni texnologiyaların inkişafı və yayılmasına kollektiv və fərdi şəkildə töhfə verən və hökumətlərin innovasiya prosesinə təsir göstərmək üçün siyasətlər yaratması və həyata keçirməsi üçün mühiti təmin edən müxtəlif institutlar toplusudur.

Galli&Teubal (1997)	Milli innovasiya sistemi müəyyən təşkilat və qurumların yaradılması, elmi və texnoloji biliklərin istehsalı, ötürülməsi və həyata keçirilməsi üçün zəruri əlaqələrin yaradılmasıdır.
---------------------	--

Mənbə: Hasan Basri İpek, (2015), "İnovasyon temelli ekonomi yapısında ulusal inovasyon sistemi ve bölgesel inovasyon stratejileri"

"Elm haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun (14.06.2016) 1. maddəsində "Milli innovasiya sistemi - ölkə hüdudunda elmi bilik və texnologiyaların istehsalı və kommersiya və ya qeyri-kommersiya əsasında reallaşdırılması ilə məşğul olan təşkilatların məcmusu" olaraq bildirilmişdir. Eyni zamanda, milli innovasiya sistemi dövlət sərhədləri daxilində elm və texnologiyaları inkişaf etdirməyi qarşısına məqsəd qoyan şirkətlərin, ictimai qurumların, universitetlərin və dövlət təşkilatlarının qarşılıqlı əlaqəsi kimi də qəbul edilir. Bu əlaqələr firmalar, dövlət laboratoriyaları, universitetlər, maliyyə institutları, təhsil sistemi, dövlət tənzimləyiciləri və digər qarşılıqlı fəaliyyət göstərən qurumlar arasında qurulur. Bu bölmələr arasında qarşılıqlı əlaqə texniki, kommersiya, hüquqi, sosial və maliyyə əlaqələri ola bilər, həmçinin qarşılıqlı əlaqənin məqsədi, yeni elm və texnologiyaların sadəcə istehsalı deyil, eyni zamanda inkişafı, qorunması, maliyyələşdirilməsi və tənzimlənməsidir.

Müxtəlif ölkələrinin təcrübələrinə nəzər yetirdiyimiz zaman görürük ki, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının davamlı olması, elmi-texniki fəaliyyətlərinin çoxalması, qlobal innovasiya mühitinə uyğunlaşması, rəqabət qabiliyyətinin artırılmasının, yeni məhsulların, xidmətlərin, texnika və texnologiyaların, istehsalat sahələrinin yaradılması kimi amillər milli innovasiya sisteminin təməlini təşkil edir. Bunlarla yanaşı, insan kapitalına investisiya da milli innovasiya sisteminin əsaslarından biridir.

İnfrastruktur xərcləri ölkələrin tərəqqisi üçün çox vacibdir. Mövcud olan infrastruktur problemlərini aradan qaldırmaq üçün hər bir ölkə müəyyən siyasətlər həyata keçirtməlidir, çünki innovasiya fəaliyyətlərini həyata keçirə bilmək üçün ilk növbədə bu problemləri aradan qaldırmaq lazımdır. Əks halda davamlı tərəqqi və

inkişafa nail olmaq mümkün deyil. İnsan kapitalı və texnologiya baxımından güclü infrastruktura sahib olan ölkələr innovasiya sahəsində kifayət qədər uğur əldə edə bilirlər. Bu proses inkişaf etmiş infrastrukturu olan ölkələrdə, zəif infrastrukturlu ölkələrə nisbətən daha sürətlə baş verir. Bu tip ölkələrdə innovasiya fəaliyyətləri çox asan və sürətlə həyata keçirilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə bu vəziyyət əksinədir (Erdin, 2009). Enerji, təhsil, səhiyyə, texnologiya, informasiya, kommunikasiya, su və təbii qaz xətləri, insan kapitalı, yollar kimi sahələrdə mövcud olan problemlər infrastruktur zəifliyi hesab olunur və bu problemlərə əsasən, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə rastlanır. İnfrastrukturu zəif olan ölkə bir müddətdən sonra inkişaf edə bilməz. Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələr ilk növbədə mövcud olan infrastruktur problemlərini müəyyən etməli, bu problemləri prioritetlərinə görə sıralamalı və həll yolları tapmalıdırlar.

Texnoparklar innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçməsi üçün bir nömrəli mühitdir. Texnoparklar; universitetlər, elmi-tədqiqat qurumları və sənaye təşkilatlarının eyni mühitdə tədqiqat, təkmilləşdirmə və innovasiya işlərini həyata keçirdikləri; akademik, iqtisadi və sosial strukturların inteqrasiya olduğu mütəşəkkil tədqiqat və biznes mərkəzləridir. Texnoparkların yaradılmasını zəruri edən amillər isə aşağıdakılardır:

- tədqiqat işbirlikləri qurmaq;
- texnologiya transferini asanlaşdırmaq;
- yeni şirkətlər formalaşdırmaq;
- qabaqcıl texnologiyaya əsaslanan texnoloji fəaliyyətləri təşviq etmək;
- yeni iş yerləri yaratmaq;
- regional iqtisadiyyatı canlandırmaq;
- investisiyaların qaytarılmasını təmin etmək.
- regional inkişafa töhfə vermək;
- regionlarda məşğulluq səviyyəsini artırmaq;

- regionlarda sənayələşməni inkişaf etdirmək;
- regionlarda təhsil səviyyəsini qaldırmaq;
- ixtisaslaşmış kadrlar yetişdirmək;
- ölkədə innovasiya və istehsal proseslərini inkişaf etdirmək;
- ölkədə elm və texnologiyanı inkişaf etdirmək;
- ölkəyə dünya gözündə prestij qazandırmaq;
- beynəlxalq bazarda yer tutmaq.

Son illərdə Azərbaycanda başverən “Beyin Axını”, ölkənin elmi-texniki inkişafına mənfi təsir göstərən amillərdən biri olmuşdur. Yüksək təhsilə sahib, ixtisası üzrə mütəxəssis olan, innovasiya fəaliyyətləri həyata keçirtmək potensialı olan Azərbaycan vətəndaşları başqa dövlətlərin şirkətlərində iş həyatlarını qururlar. Bu proses cəmiyyətin intellektual səviyyəsini aşağı salır və savadsızlığın artmasına səbəb olur. Lakin yüksək səviyyəli texnoparkların qurulması bu prosesin qarşısını almaq üçün bir şans olacaqdır.

Kənd təsərrüfatı sahəsində davamlılığın təmin edilməsi ölkələrin, istehsalçıların və alimlərin ortaq məqsədi halına gəlmişdir. Bu davamlılığın əldə edilməsi isə yeniliklər etməklə mümkündür. Bu yeniliklər isə kənd təsərrüfatı sahəsində müasirləşmə və innovasiya layihələrinin tətbiqi ilə mümkündür və bütün bunlar texnologiya ilə bir başa əlaqəlidir. Bu yeniliklər sayəsində vahid sahədən daha çox və daha keyfiyyətli bitki mənşəli məhsullar əldə edilə bilər. Heyvandarlıqda da heyvan başına alınan məhsulların miqdarı və eyni zamanda keyfiyyətində də atış gözlənilən nəticədir. Bu yeniliklərin tətbiq oluna biləcəyi ən uyğun mühitlərdən biri aqroparklardır.

Aqroparkların yaradılmasını zəruri edən amillər Smeets vd. (2007) tərəfindən aşağıdakı kimi sıralanmışdır.

- Yüksək keyfiyyətli, innovativ və sağlam məhsullar əldə etmək;

- Əldə olunan məhsullarda standartlaşdırılma;
- Təhsil və elm transferi;
- Kənd təsərrüfatı turizmi ilə insanları cəlb etmək;
- İnsanlara təbii mühitdə vaxt keçirmək imkanının yaradılması;
- Məhdud ərazilərdən ən effektiv şəkildə faydalanmaq;
- Yaşıl enerjinin istifadəsi;
- Suyun təmizlənməsi və saxlanması ilə suyun səmərəli istifadəsi;
- Nəqliyyat xərclərinin minimuma endirilməsi.

Aqropark kənd təsərrüfatı istehsalının klasterləşdiyi bir sahədir. Azərbaycanda Prezident İlham Əliyevin “Aqrar sahədə idarəetmənin təkmilləşdirilməsi və institusional islahatların sürətləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər haqqında” Sərəncamına uyğun olaraq aqroparkların yaradılmasına 2014-cü ildən başlanılıb. İlk aqropark Şəmkir şəhərində yaradılıb. 2020-ci ilədək isə bu rəqəm 33-ə çatdırılıb. Aqroparklar toxumdan məhsula, tarladan rəfədək kənd təsərrüfatı istehsalının bütün mərhələlərini özündə cəmləşdirən bir quruluşa sahibdir. Bu klasterlər daxilində istehsalçılar, emalçılar və distribyutorlar məhsuldarlığı artırmaq üçün birgə fəaliyyət göstərməkdədirlər. Kənd təsərrüfatı ilə əlaqəli olan, fərqli sektorlara aid müəssisələr də bu aqroparklarda yerləşə bilirlər. Burada yerləşən universitetlərdən və tədqiqat mərkəzlərindən əldə edilən texnoloji və elmi məlumatlar xidmət və ya kommersiya məhsuluna çevrilir və sınaqlardan sonra effektiv şəkildə bazara çıxarılır. Mövcud məhsulların keyfiyyətinin artırılması, maya dəyərini azaldan texnologiyaların tətbiq olunması, yeni məhsulların istehsal olunması aqroparkların əsas məqsədləridir. Aqroparklarda Rəqəmsal Kənd Təsərrüfatının qurulması, həm əkinçilik həm də heyvandarlıq sahələrində həssas yetişdirmək üsullarını özündə cəmləşdirir. Rəqəmsal Kənd Təsərrüfatında məqsəd kənd təsərrüfatında prosesləri davamlı və avtomatlaşdırılmış şəkildə həyata keçirilməsindən ibarətdir, həmçinin bu proseslər sırasında bütün məlumatların, təcrübələrin depolanması və bu məlumatlardan

məhsuldar şəkildə istifadə etməkdir. Rəqəmsal kənd təsərrüfatının faydaları aşağıdakılardır:

- kənd təsərrüfatının mövsümi mənfəət təsirləri aradan qaldırılması;
- il boyu məhsul əldə edilməsi;
- istehsal miqdarının artırılması;
- heyvan mənşəli məhsullarda sağlamlıq risklərinin azaldılması;
- istehsal xərclərinin azaldılması;
- rəqabət səviyyəsinin yüksəldilməsi.

Rəqabət mühiti artarsa, cəmiyyətdə rifah səviyyəsi də yüksələr. Rəqabətli mühit yaratmaq üçün istehsal templərini artırmaq lazımdır. Məhsuldarlıq nisbətini artıran ən həyati konsepsiya innovasiyadır. Bu səbəbdən innovasiya ölkələr üçün iqtisadi tərəqqi və inkişafın, məşğulluğun artırılmasının və rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinin açarıdır. Yalnız bu yolla ölkənin resurslarını xidmət və məhsullara çevirmək, bu xidmət və məhsullardan iqtisadi gəlir əldə etmək mümkün olacaqdır. İnnovasiya sayəsində cəmiyyət eyni mənbədən daha çox qazanır. Müvafiq olaraq, innovasiya təkə iqtisadiyyat üçün deyil, həm də sosial rifah üçün mütləqdir. Azərbaycan Respublikası da öz növbəsində rəqabətə davamlı və innovativ iqtisadi sistemin formalaşması üçün müxtəlif addımlar atmaqdadır. Bu addımlar və eləcə də müxtəlif iqtisadi islahatlar nəticəsində sosial-iqtisadi sahələrdə əldə etdiyi uğurlar bir çox hesabatlarda öz əksini tapmaqdadır. Bu hesabatlardan biri də Dünya İqtisadi Formu tərəfindən hazırlanan Qlobal Rəqabətlik hesabatıdır.

Cədvəl 3: Qlobal Rəqabətlik hesabatının Azərbaycan üzrə nəticələri (2013-2019)

	2013-2014	2015-2016	2017-2018	2019
<i>İştirak edən ölkə sayı</i>	148	140	137	141
Müəssisələr	59	64	33	49

İnfrastruktur	69	65	51	38
İKT-dən istifadə	50	57	56	73
Makroiqtisadi sabitlik	8	10	65	103
Səhiyyə	109	102	74	98
Bacarıqlar	87	89	68	48
Əmtəə bazarı	71	66	31	23
Əmək bazarı	30	30	17	21
Maliyyə sistemi	88	114	79	96
Bazarın ölçüsü	72	67	63	67
Bazarın dinamikliyi	70	73	40	23
İnnovasiya bacarıqları	51	61	33	68

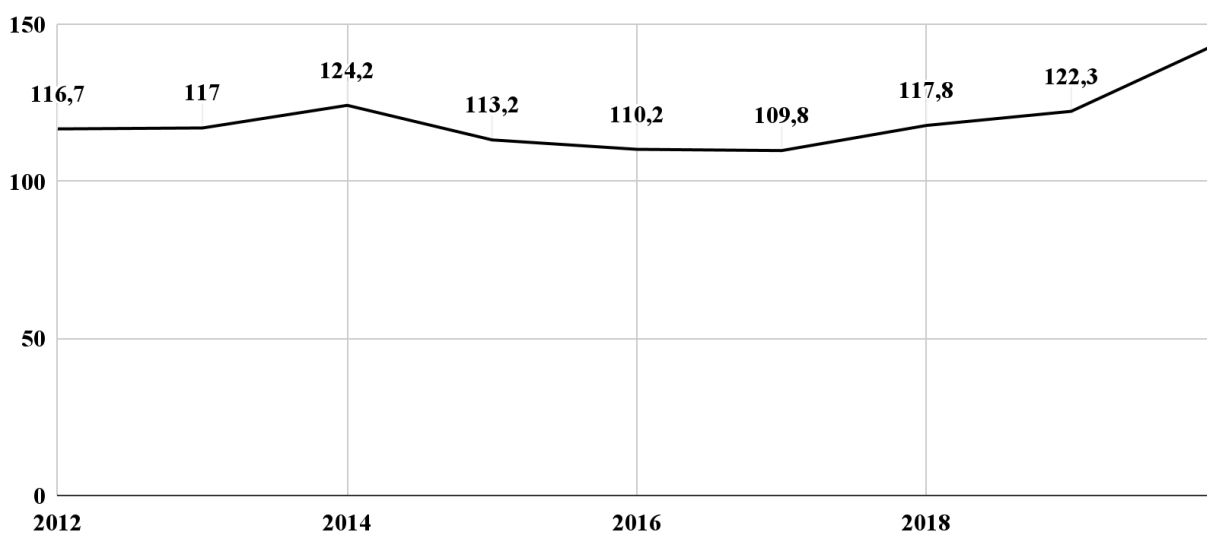
Mənbə: World Economic Forum, The Global Competitiveness Report <https://www3.weforum.org> (26.03.2022)

Dünya İqtisadi Formu tərəfindən hazırlanan Qlobal Rəqabətlik hesabatı müəssisələr, infrastruktur, İKT-dən istifadə, makroiqtisadi sabitlik, səhiyyə, bacarıqlar, əmtəə bazarı, əmək bazarı, maliyyə sistemi, bazarın ölçüsü, bazarın dinamikliyi, innovasiya bacarıqları meyarlarında qiymətləndirmə apararaq hesabatda yer alan ölkələri sıralayır. Azərbaycan 2019-cu ildə 141 ölkə arasında 58-ci yerdə qərarlaşmışdır. Cədvələ nəzər yetirdiyimiz zaman innovasiya bacarıqları pilləsində 68-ci sırada olduğumu görürük. Bu pillədə irəliləmək üçün innovasiyalara əsaslanan inkişafı təmin etmək mütləqdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda innovasiya fəallığı dünya ölkələri ilə müqayisədə çox yüksək deyil. Buna görə də ölkənin elm və innovasiya fəaliyyətinə ayrılan xərclərinin artırılması mütləqdir. Unutmamalıyıq ki, ölkənin innovasiya fəaliyyətləri onun cəmiyyətinin və iqtisadiyyatının əsas inkişaf indikatorudur. Ölkələrin innovasiya fəaliyyətlərinin artması onun ixrac, resurslardan səmərəli istifadə, təhsil, səhiyyə,

infrastruktur, rabitə-kommunikasiya, texnologiya, rifah səviyyəsi kimi bir çox iqtisadi, sosial və mədəni sahələrinə müsbət təsir göstərir. Bu da ölkənin iqtisadiyyatının artmasına gətirib çıxarır. Buna görə də ölkələr innovasiya fəaliyyətlərinə lazım olan maddi və mənəvi dəstəyi vermək üçün müəyyən siyasətlərə üz tuturlar. İnnovasiyada diqqət yetirilməsi lazım olan ən önəmli sahə elm və tədqiqatlardır. Elm və tədqiqatlara daha çox vəsait ayıran ölkələrdə, digərləri ilə müqayisədə daha çox innovasiyalar həyata keçirilir.

Qrafik 1: Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər (milyon manat)

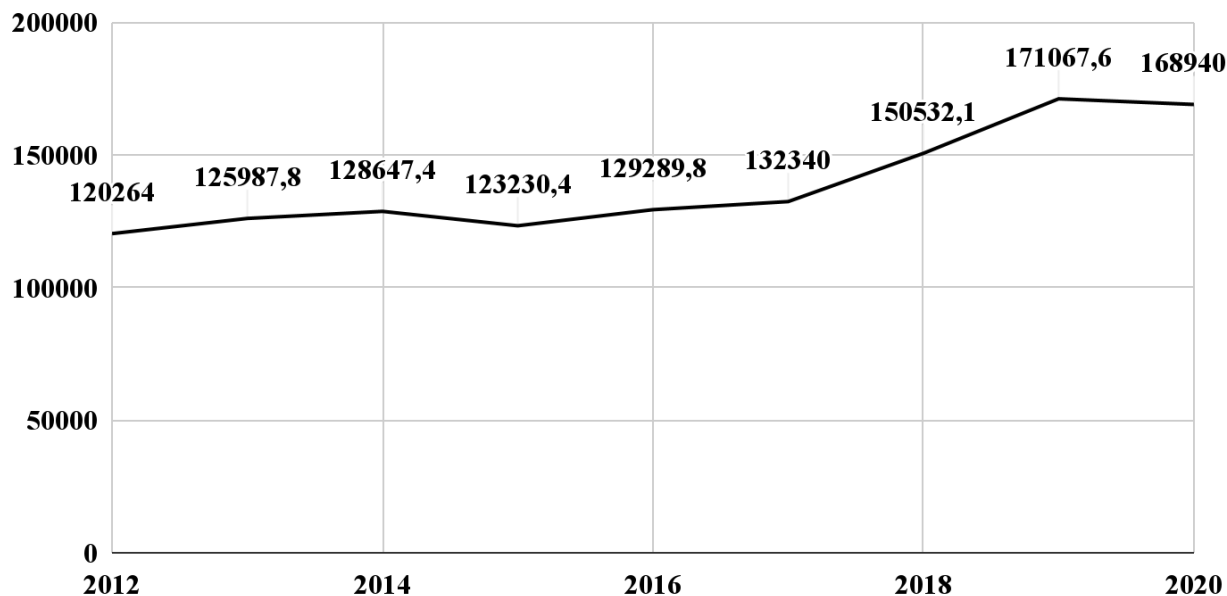

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi,

https://www.stat.gov.az/source/education/az/002_6.1-2.xls, (27.03.2022)

Azərbaycan Respublikasının son dörd il ərzində dövlət büdcəsindən elmə ayırdığı xərclərin statistikasına nəzər yetirdiyimiz zaman, bu xərclərin hər il artdığına şahid oluruq. Beləki 2017-ci ildə bu məbləğ 109.8 milyon manat olarkən, 2020-ci ildə 143.6 milyon manata qədər qalxmışdır.

Qrafik 2: Tədqiqat və işləmələrə çəkilən ümumi xərclər (min manat)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi,
https://www.stat.gov.az/source/education/az/002_6.1-2.xls, (27.03.2022)

Tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclər də eyni ilə elmə çəkilən xərclər kimi artmaqdadır. Dövlət Statistika Komitəsinin verdiyi statistik məlumatlara nəzər yetirdiyimiz zaman 2017-ci ildə tədqiqat və işləmələrə çəkilən ümumi xərcləri 132340 min manatkən, 2020-ci ildə bu rəqəmin 168940.9 min manat olduğunu görürük.

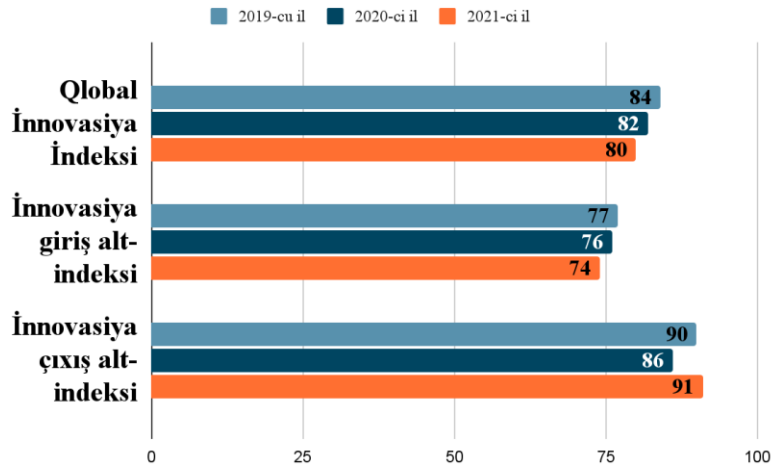
"Elm haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununun (14.06.2016) 4. maddəsi "Elmi innovasiya sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri" haqqındadır. Bu maddəyə əsasən, elmi innovasiya sahəsində müəssisə və təşkilatların fəaliyyətlərinin stimullaşdırılması, innovasiya siyasətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi, innovasiya layihələrinə maddi və mənəvi dəstəyin verilməsi, innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün texnopark, texnopolis və s. kimi zonaların yaradılması, yüksək texnologiyalar vasitəsi ilə rəqabət qabiliyyətli istehsala üstünlük verilməsi, daxili və xarici bazarlara çıxışın asanlaşdırılması, dünya təcrübələrinin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri olduğunu deyə bilərik (<https://science.gov.az/uploads/PDF>).

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNMUŞ ƏRAZİLƏRDƏ HƏYATA KEÇİRİLƏN İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİNİN SOSIAL-İQTİSADI CƏHƏTDƏN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Qlobal İnnovasiya İndeksinin məlumatları əsasında Azərbaycanda innovasiya mühitinin təhlili

Bildiyimiz kimi, Azərbaycan dövlətinin son dövrlərdə qarşısına qoyduğu məqsədlərdən biri innovativ yönümlü inkişafdır və bu məqsədə nail olmaq üçün müəyyən addımlar atılmaqdadır. Ümumiyyətlə, bir çox ölkələr və təşkilatlar innovasiya ilə əlaqəli strategiyalar hazırlamağa önəm verirlər. Bunun ən başlıca səbəbləri qlobal rəqabətə qarşı mübarizə apara bilmək, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmək, sosial rifahı yüksəltmək kimi makro hədəflərə nail olmaqdır. Bir ölkədə innovasiya layihələrinə nə qədər çox üstünlük verilərsə, o ölkədə insanların həyat şəraiti də bir o qədər yüksək olur. Qlobal İnnovasiya İndeksi ölkələrin innovasiya imkanlarına görə hər il hazırlanır. Azərbaycan Respublikasının göstəriciləri də burada öz əskiki tapmışdır. Qlobal İnnovasiya İndeksi təkcə ölkələrin innovasiya imkanlarını müəyyən etmək üçün deyil, həm də onların innovasiya siyasətləri və təcrübələri vasitəsilə güclü və zəif tərəflərini aydın şəkildə nümayiş etdirmək üçün nəzərdə tutulub (INSEAD 2007). Azərbaycan Qlobal İnnovasiya İndeksində 2021-ci ildə 132 ölkə arasında 28.4 xal ilə 80-ci yerdə olmuşdur. Burada qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası yuxarı orta gəlir qruplu ölkələr arasına daxildir.

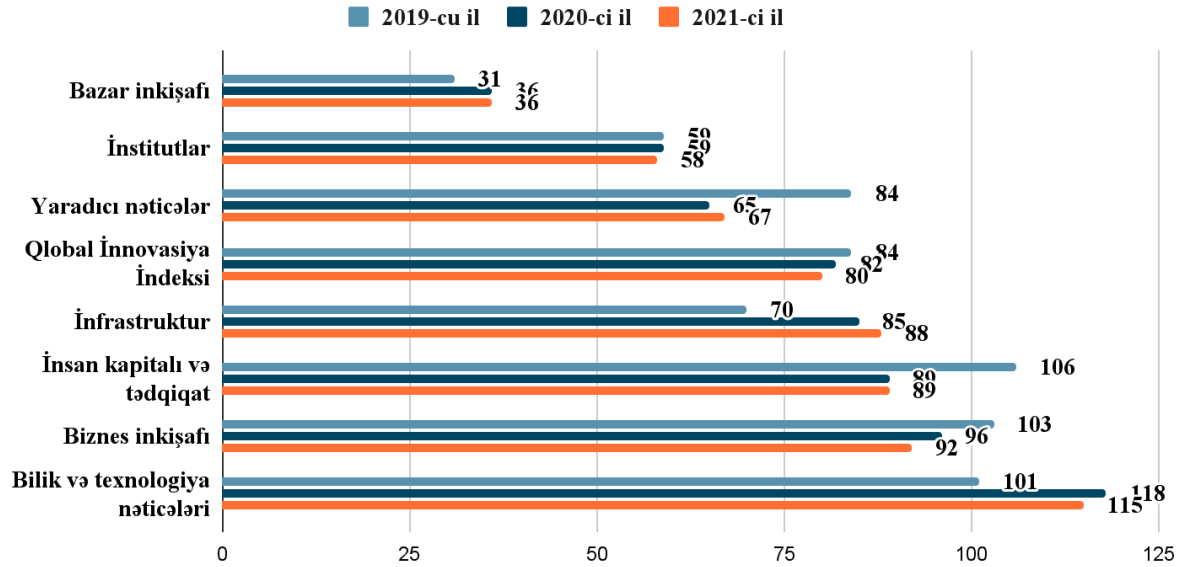
Qrafik 3: Qİİ-nin Azərbaycan üzrə yekun reytingləri

Mənbə: World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index, <https://www.wipo.int>, (15.03.2022)

Qlobal İnnovasiya İndeksi hesabatında Azərbaycan son üç ildə 4 pillə irəliləyərək 2021-ci ildə 80-ci sırada qərarlaşmışdır. Bu irəliləyişin əsas səbəbi ölkənin innovasiya giriş alt-İndeksində, yəni innovasiya resursları blokunda irəliləməsidir, lakin eyni irəliləyiş innovasiya çıxış alt-İndeksində müşahidə olunmur. İnnovasiyalar giriş alt-İndeksində bazar mühiti, institutlar, infrastruktur, insan kapitalı və tədqiqat, biznes mühiti blokları daxildir. Çıxış-alt İndeksi deyildi zaman isə əldə olunan innovativ nəticələr nəzərdə tutulur. Yaradıcı nəticələr, bilik və texnologiya nəticələri də innovasiya çıxış-alt İndeksində aid olan bloklardır.

Qrafik 4: Qİİ-ndə Azərbaycanın 7 indikator üzrə nəticələri (2019-2021)

Mənbə: World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index, <https://www.wipo.int>, (15.03.2022)

Yuxarıda verilən qrafikə əsasən, yaradıcı nəticələr, bilik və texnologiya nəticələri bloklarında Azərbaycanın çox geridə olduğunu görürük. Əsasən, də bilik və texnologiya nəticələrində 2021-ci ildə 132 ölkə arasında 115-ci sırada olmaq heç də ürək açan nəticə deyil. İnnovasiya resursları alt-indeksində isə innovasiya nəticələrinə nisbətən daha yaxşı nəticələr əldə olunmuşdur. Azərbaycan ən yaxşı nəticəsini bazar mühiti blokunda 36-cı sırada, ikinci yaxşı nəticəsini isə institutlar blokunda 58-ci sırada yer almaqla əldə edib. İnnovasiya resursları alt-indeksində ən zəif nəticələr sıra ilə biznes mühiti, insan kapitalı və tədqiqat, infrastruktur bloklarında müşahidə olunur. Azərbaycan 2021-ci ildə biznes mühiti blokunda 92-ci sırada, insan kapitalı və tədqiqatı blokunda 89-cu sırada, infrastruktur blokunda isə 88-ci sırada qərarlaşmışdır. Azərbaycan biznes mühiti, insan kapitalı və tədqiqat bloklarında aşağı sıralarda olsa da, son üç ildə hər blokda irəliləmişdir.

Cədvəl 4: Qİİ-ndə Azərbaycanın alt indikatorlar üzrə nəticələri (2019-2021)

İndikator	Alt indikator	2019	2020	2021
İnstitutlar	Siyasi mühit	77	73	77

	Tənzimləyici mühit	73	80	77
	Biznes mühit	33	33	33
İnsan kapitalı və tədqiqatlar	Təhsil	123	84	84
	Ali təhsil	74	82	76
	Tədqiqat və işləmələr	90	91	104
İnfrastruktur	İKT	68	68	67
	Ümumi infrastruktur	83	120	127
	Ekoloji davamlılıq	61	73	75
Bazar inkişafı	Kreditlər	95	39	33
	İnvestisiyalar	1	23	19
	Bazarın miqyası və diversifikasiya	74	86	95
Biznesin inkişaf səviyyəsi	Biznes sektorunda əqli əmək işçiləri	83	84	75
	İnnovasiya əlaqələri	79	67	66
	Biliklərin mənimsəməsi	113	119	128
Bilik və texnologiya	Biliyin yaradılması	109	98	92

sahəsində nəticələr	Biliyin təsiri	111	112	99
	Biliklərin yayıması	51	99	126
Kreativ nəticələr	Qeyri-maddi aktivlər	76	56	54
	Kreativ məhsul və xidmətlər	92	87	83
	Online yaradıcılıq	66	67	72

Mənbə: World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index, <https://www.wipo.int>, (15.03.2022)

Azərbaycanda innovasiya sisteminin ən zəif tərəfləri "Biznesin inkişaf səviyyəsi" blokunun hər üç istiqamətində özünü büruzə verir. Azərbaycan bu blokda "Biliklərin mənimsəməsi" istiqamətində 128-ci, "Biznes sektorunda əqli əmək işçiləri" istiqamətində 75-ci, "İnnovasiya əlaqələri" istiqamətində isə 66-cı yeri tutur. 132 ölkə arasında "Biliklərin mənimsəməsi" istiqamətində 128-ci olmaq ümumi reytingə mənfi təsir göstərir. İnnovasiya sisteminin digər zəif tərəfləri "İnfrastruktur" blokunun istiqamətlərində özünü göstərir. Azərbaycan "İKT" üzrə 67-ci, "Ekoloji davamlılıq " üzrə 75-ci sırada olsa da, "Ümumi infrastruktur" üzrə 127-ci yeri tutur. "İnsan kapitalı və tədqiqatlar" blokunda "Ali təhsil" və "Təhsil" istiqamətlərində 76-cı və 84-cü sıraları tutsa da, "Tədqiqat və işləmələr" istiqamətində 107-ci sıradadır. Ölkə "Tədqiqat və işləmələr" iqtisadiyyatında geriləsə də, "Təhsil" sahəsində sürətlə irəli gedir. 2019-cu ildə 129 ölkə arasından 123-cü olan Azərbaycan, 2020-ci ildə 132 ölkə arasından 84-cü olmağı bacarmışdır. İnstitutlar bloku "Siyasi mühit", "Tənzimləyici mühit", "Biznes mühiti" başlıqlarını özündə cəmləşdirir. Azərbaycan "Biznes mühiti" iqtisadiyyatında 2019-cu ildən 2021-ci ilə qədər 33-cü sırada qalması bacarmışdır. Bu da innovasiya sisteminin güclü tərəflərindən hesab olunur. Azərbaycan həm siyasi mühit, həm də tənzimləyici mühit istiqamətlərində 77-ci yerdədir. Azərbaycanın ən yaxşı

göstəricisinin "Kreditlər" və "İnvestisiyalar" istiqamətindəki inkişafı ilə əlaqədar olaraq "Bazar inkişafı" blokunda olduğunu bilirik. 2019-cu ildə Kreditlər üzrə 95-ci sırada olan Azərbaycan, 2021-ci ildə 33-sıraya qədər qalxmağı bacarmışdır. İnvestisiyalar istiqamətində də ön sıralarda olmağımıza baxmayaraq, son üç ildə bu istiqamət üzrə gerilədiyimiz də bir həqiqətdir. Bazar inkişafı blokunun zəif tərəfi "Bazarın miqyası və diversifikasiya" hesab olunur. Azərbaycan bu istiqamət üzrə son üç ildə 74-cü sıradan geriləyərək 95-ci sıraya düşmüşdür. İnnovasiya çıxış alt-indeksinin "Bilik və texnologiya" sahəsində nəticələr blokunun ən zəif inkişaf edən istiqaməti "Biliklərin yayılmasıdır". Son üç ildə 75 pillə geriləyərək 126-cı yerdə qərarlaşmağımız ümumi reytingə mənfi təsir göstərir. "Biliyin yaradılması" istiqamətində 92-ci, "Biliyin təsiri" istiqamətində 99-cu yerdə olmağımıza baxmayaraq, son üç ildə bu istiqamətlər üzrə irəlilədiyimizi görürük. "Kreativ nəticələr" indeksində "Online yaradıcılıq" istiqaməti xaric, digər iki istiqamətdə də irəlilədiyimiz bir həqiqətdir. Azərbaycan "Online yaradıcılıq" istiqamətində 2019-cu ildə 66-cı, 2020-ci ildə 67-ci, 2021-ci ildə isə daha da geriləyərək 72-ci sırada yer alıb. "Kreativ məhsul və xidmətlər" istiqamətində isə 83-cü sıradayıq. İnnovasiya sisteminin güclü tərəflərindən biri də qeyri-maddi aktivlərə sahib olmağımız və bu istiqamət üzrə 132 ölkə arasından 54-cü yerdə olmağımızdır. Azərbaycanın Qİİ 2021-də hər blok üzrə ən zəif və ən güclü nəticə göstərən parametrlər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 5: Azərbaycanda innovasiya iqtisadiyyatının güclü və zəif tərəfləri (2021)

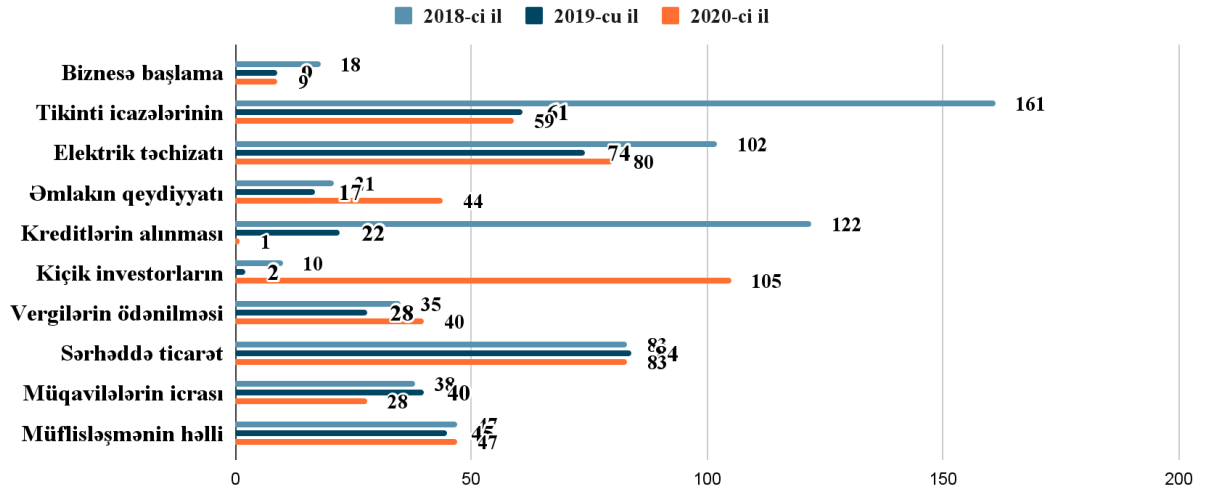
İndikatorlar	Güclü tərəflər	132 ölkə arasında sıralama	Zəif tərəflər	132 ölkə arasında sıralama
1. İnstitutlar	Biznesə başlamanın asanlığı	9	Qanunun aliliyi	100
2. İnsan kapitalı və tədqiqatlar	Şagird-müəllim nisbəti, orta təhsil	8	Təhsilə xərclər	106

3. İnfrastruktur	Enerji istehlakı vahidinə düşən ÜDM	51	Ümumi kapital formalaşması	118
4. Bazarın inkişaf səviyyəsi	Kredit almağın asanlıığı	1	Orta çəkili tarif dərəcəsi	125
5. Biznesin inkişaf səviyyəsi	Universitet-sənaye-tədqiqat əməkdaşlığı	23	Əqli mülkiyyətdən istifadəyə görə ödənişlər	124
6. Biliklər və texnologiyalar sahəsində nəticələr	Rezidentlər tərəfindən hazırlanmış faydalı modellər	39	İstehsal və ixracın mürəkkəbliyi	117
7. Yaradıcı nəticələr	İKT və təşkilati model yaradılması	35	Kreativ məhsulların ixracı	122

Mənbə: World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index <https://www.wipo.int> (15.03.2022)

"Doing Business" biznes mühitinin asanlığının qiymətləndirilməsi üçün dünya bankı tərəfindən hazırlanan hesabatdır. "Doing Business" hesabatında müəyyən metodologiyadan istifadə edilir və bu metodologiya vasitəsi ilə 10 əsas başlıq müzakirə edilir. Bu başlıqlar biznesə başlama, tikinti icazələrinin alınması, elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma, əmlakın qeydiyyatı, kreditlərin alınması, kiçik investorların müdafiəsi, vergilərin ödənilməsi, sərhəddə ticarət, müqavilələrin icrası və müflisləşmənin həlli başlıqlarıdır. Hər bir başlıq üçün alt göstəricilər də mövcuddur. Azərbaycan Doing Business hesabatında 2020-ci ildə 34-cü sırada qərarlaşmışdır.

Qrafik 5: Doing Business hesabatında Azərbaycanın 10 indikator üzrə nəticələri (2018-2020)

Mənbə: World Bank Group, Doing Business Report, <https://www.worldbank.org>, (05.01.2022)

"Doing business" hesabatının son üç ili əhatə edən reytinglərə nəzər yetirdiyimiz zaman görürük ki, Azərbaycan bir çox indikator üzrə mövqeyini yaxşılaşdırıb. Xüsusən "Kreditlərin alınması" indikatorunda 2018-ci ildə 122-ci sırada olan Azərbaycan 2020-ci ildə 1-ci sərəya yüksəlmişdir. Eyni uğur "Biznesə başlama" indikatoru üzrə də müşahidə olunur. Bu indikator üzrə 9-cu yerdə olmağımızın əsas səbəbi biznesə başlama prosedurlarının sadələşdirilməsidir. Bir digər uğurlu nəticə isə "Tikinti icazələrinin alınması" indikatoru üzrə əldə edilib. Bu indikator üzrə 2018-ci ildə 190 ölkə arasından 161-ci olan Azərbaycan, 2020-ci ildə 59-cu yerə yüksəlməyə nail olmuşdur. Bir digər uğur isə "Elektrik təchizatı şəbəkələrinə qoşulma" üzrə son üç ildə 22 pillə irəliləməyimizdir. Azərbaycan "Müqavilələrin icrası" indikatoru üzrə də son üç ildə 10 pillə irəliləməyi bacarıb. "Sərhəddə ticarət və müflisləşmənin həlli" indikatorları üzrə isə bir irəliləmə və ya geriləmə müşahidə olunmayıb. 2019-cu ildə "Sərhəddə ticarət" indikatoru üzrə 83-cü sırada olan Azərbaycan, 2020-ci ildə də 83-cü pillədə qərarlaşmışdır. "Müflisləşmənin həlli" indikatoru üzrə Azərbaycan 47-ci pillədə qalıb. Reytinglərə nəzər yetirdiyimiz zaman güclü geriləməni "Kiçik investorların müdafiəsində" müşahidə edirik. 2018-ci ildə 10-cu, 2019-cu ildə 2-ci sırada qərarlaşan Azərbaycan, 2020-ci ildə ciddi geriləmə yaşayaraq 105-ci sırada qərarlaşmışdır. Digər

geriləmə isə "Vergilərin ödənilməsi" indikatorunda müşahidə olunur. 2019-cu ildə 35-ci sıradan 28-ci sıraya yüksəlməyimizə baxmayaraq, 2020-ci ildə yenidən 40-cı sırada qərarlaşmışıq. Eyni geriləmə "Əmlakın qeydiyyat" indikatorunda da özünü göstərir. 2019-cu ildə 17-ci pilləyə yüksələn Azərbaycan, 2020-ci ildə 44-cü sıraya qədər geriləmişdir.

Azərbaycan innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə təsir edən amilləri təhlil etmək və qiymətləndirmək üçün PESTE analizindən istifadə olunmuşdur. PESTE analizi vasitəsi ilə siyasi, iqtisadi, sosial, texnoloji və ekoloji amillər təhlil edilib və qiymətləndirilə bilər.

Cədvəl 6: Azərbaycanda innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi

Müsbət qiymətləndirmə	Mənfi qiymətləndirmə
Siyasi amillər	
<ul style="list-style-type: none"> • Siyasi sabitlik və şiddətin olmaması; • Biznesə başlamanın asanlıığı; • Maliyyə, şəbəkə və sosial dəstəklərin verilməsi; • Vergi güzəştlərinin edilməsi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Hökumətin effektivliyi; • Qanunun aliliyi; • Tənzimləmə keyfiyyəti.
İqtisadi amillər	
<ul style="list-style-type: none"> • Kredit almağın asanlıığı; • Mikromaliyyə kreditləri. 	<ul style="list-style-type: none"> • Dövlət fondları və xarici mənbələr vasitəsi ilə maliyyələşdirmə.
Sosial amillər	
<ul style="list-style-type: none"> • Təhsilə, tədqiqat və işləmələrə çəkilən xərclər; • Rəqəmsal savadlılığın yaranması. 	<ul style="list-style-type: none"> • İşsizlik; • Sığorta sistemi; • Yüksək sürətli internet.
Texnoloji amillər	

<ul style="list-style-type: none"> • İKT-nin əlçatanlığı; • Onlayn dövlət xidmətlərinin əlçatanlığı. 	<ul style="list-style-type: none"> • Yüksək texnologiyalı məhsulların və İKT xidmətlərinin idxalı və ixracı.
Ekoloji amillər	
<ul style="list-style-type: none"> • Ekoloji cəhətdən davamlı şəhər və kəndlərin yaradılması; • Ekoloji cəhətdən təmiz istehsal və istehlak; • Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artması. 	<ul style="list-style-type: none"> • Texnologiyanın səbəb olduğu ekoloji fəlakətlər; • Qlobal istiləşmə; • Yer altı və yer üstü resurslardan səmərəsiz istifadə; • Radiasiya.

Mənbə: Araşdırmalar əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilib.

İnnovasiyaların həyata keçirilməsi üçün ölkə səviyyəsində lazımi mühit yaradılmalı, hüquqi və inzibati tənzimləmələr tətbiq edilməlidir. Azərbaycan Respublikasının kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsində "İnnovasiyaların təşviqi, KOS subyektləri üçün araşdırma və inkişaf fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi" hədəf olaraq göstərilmişdir. "Milli innovasiya sisteminin" təkmilləşdirilməsi və KOS-ların fəaliyyətini stimullaşdıran innovasiya infrastrukturunun formalaşması prioritet hesab edilmiş və bu prioritetlərin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

- Qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi;
- İnnovasiya fəaliyyəti haqqında müxtəlif stimullaşdırıcı mexanizmlərin işlənilib hazırlanması;
- İnnovasiyayönümlü regional klasterlərin yaradılması;
- KOS-un inkişafı üçün innovasiya infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi;
- Dövlət əhəmiyyətli və müstəqil elmi-tədqiqat (tədqiqat və inkişaf) mərkəzlərinin formalaşdırılması və elmi-istehsalat birliklərinin yaradılması (<https://static.president.az/pdf/38542.pdf>).

Azərbaycanda elm, tədqiqat və işləmələrə ayrılan dövlət büdcəsi hər il artmaqdadır. Vergi güzəştlərinin edilməsi, kreditlərin alınmasında yaradılan şərait kimi faktorlar Azərbaycanda innovasiyaların artmasına müsbət təsir göstərir. İnnovasiya fəaliyyətlərinin çox olduğu iqtisadiyyatda yeni şirkətlər yaranır və mövcud şirkətlər də öz varlıqlarını davam etdirmək, rəqabət şəraitinə uyğunlaşmaq üçün daima özlərini inkişaf etdirirlər. Bu da öz növbəsində iqtisadi inkişafa töhfə verir.

İnnovasiyaların əsas məqsədi həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, maddi və mənəvi rifah səviyyəsinin yüksəldilməsidir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd" layihələri rayon və kənd ərazilərində yaşayan əhəlinin məhsul və xidmətlərə çıxışını asanlanlaşdırılması məqsədi ilə hər sahədə İKT-nin tətbiqi ilə həyata keçiriləcəkdir.

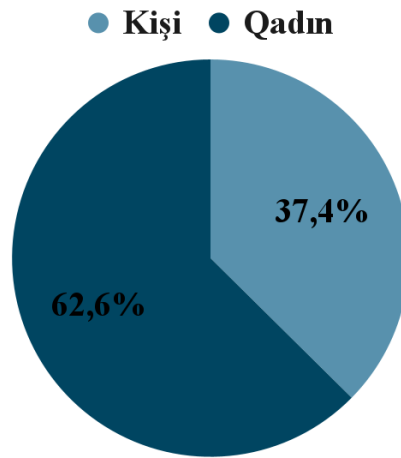
Texnologiyanın inkişafı innovasiyaya, innovasiyanın inkişafı da öz növbəsində texnologiyaya müsbət təsir göstərir. Texnologiyanın inkişafı ilə təhsilə əlçatanlıq daha da artmışdır. Texnologiyanın təhsilə müsbət təsiri insan kapitalında və beləliklə, innovasiyalarda artışa səbəb olunmuşdur. Texnologiyanın inkişafı sadəcə təhsil sahəsinin deyil, eyni zamanda səhiyyə, mədəniyyət, iqtisadiyyat, turizm, bank, kommunikasiya və s. kimi sahələrin də inkişafına müsbət təsir göstərmişdir.

İstehsal və istehlak proseslərinin ətraf mühitə vurduğu zərərlər zaman keçdikcə daha da artmaqdadır. Texnologiyanın inkişafı ekoloji cəhətdən təmiz istehsal və istehlakı asanlaşdırsa da, ekoloji fəlakətlərə də səbəb olduğu bir həqiqətdir. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində "Ətraf mühitin qorunması, təbii resurslardan dayanıqlı istifadə və təbii amillərin kənd təsərrüfatına təsirlərinin idarə olunması" strateji hədəf olaraq yer almışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 3 may 2021-ci ildə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji" zornasının yaradılmasına aid qərar alıb. Bundan əlavə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd", "Ağıllı kənd təsərrüfatı" layihələrinin də ətraf mühitin mühafizəsində müsbət təsirləri olacaqdır.

2.2. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə innovasiya layihələrinin qiymətləndirilməsi

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri üzrə sorğu keçirilmişdir. Sorğu online şəkildə, 235 respondent arasında keçirilmişdir. Sorğuda ilk öncə respondentlərin cins, yaş, təhsil səviyyəsi və çalışdığı sahə müəyyən edilmiş, daha sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələrinin təhlil edilməsi və qiymətləndirilməsi üçün müəyyən suallar verilmişdir. Sorğu nəticəsində əldə edilmiş məlumatlar vasitəsi ilə "SWOT" analizi həyata keçirilmişdir. Sorğu üzrə qrafiklər aşağıdakılardır:

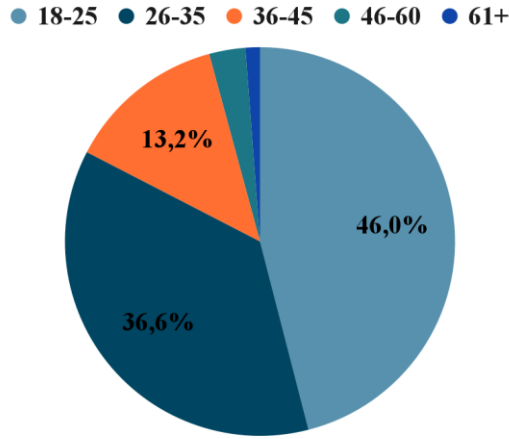
Qrafik 6: İştirakçıların demoqrafik bölgüsü

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sorğu 235 nəfər arasında keçirilmiş və sorğuda iştirak edən respondentlərin 62.6%-i qadın, 37.4%-i isə kişi olmuşdur.

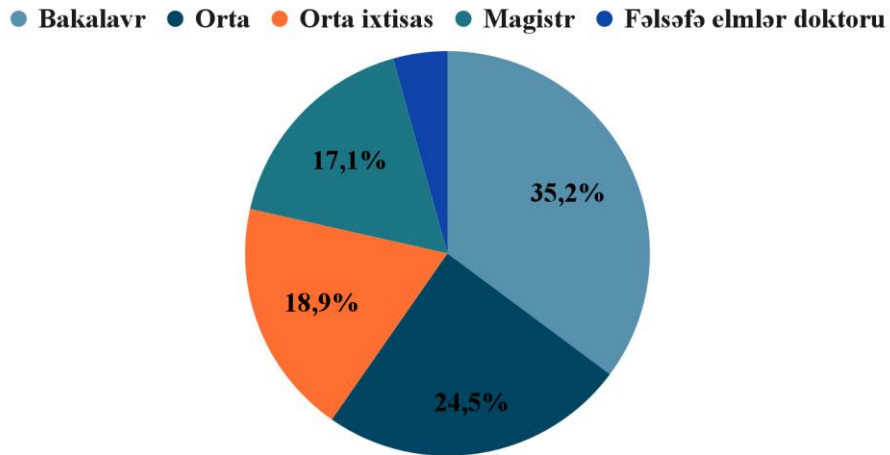
Qrafik 7: İştirakçıların yaş aralıqları

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Respondentlərin yaş aralıqlarına nəzər yetirdiyimiz zaman 18-25 yaş aralığının 46%, 26-35 yaş aralığının 36.6%, 36-45 yaş aralığının 13.2%, 46-60 yaş aralığının 3% təşkil etdiyini görürük. 61+ yaş üstü respondentlərin faiz göstəriciləri isə ümumi respondentlərin 1,2%-ni təşkil edir.

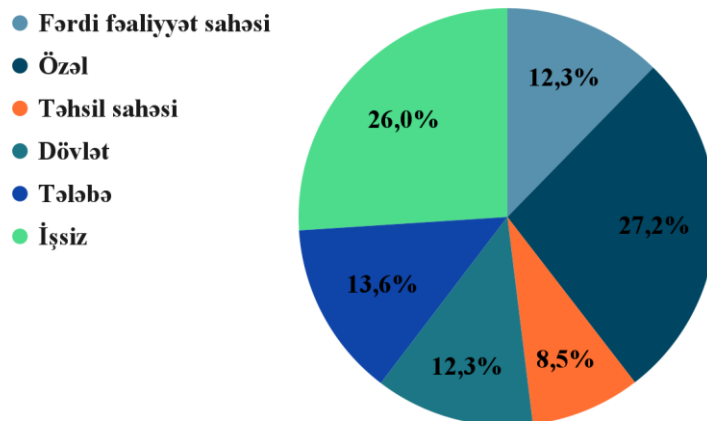
Qrafik 8: İştirakçıların təhsil səviyyəsi

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sorğuda iştirak edən respondentlərin 34.9%-i bakalavr, 24.3%-i orta, 18.7%-i orta ixtisas, 17%-i isə magistr təhsilinə sahibdir. Fəlsəfə elmləri doktorları isə ümumi respondentlərin 4.3%-ni təşkil edir.

Qrafik 9: İştirakçıların fəaliyyət göstərdikləri sahələr

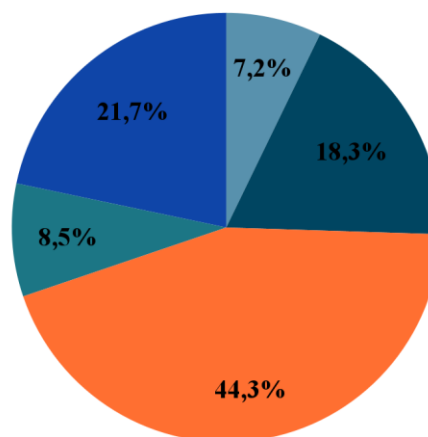

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Respondentlərin 27.2%-i özəl, 12.3%-i dövlət, 8.5%-i təhsil sahəsi, 12.3%-i isə fərdi fəaliyyət sahəsində çalışır. Respondentlərin 13.6%-i tələbədir. Üzücü haldır ki, respondentlərin 26%-i hər hansı bir sahədə fəaliyyət göstərməməkdədir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşayışın bərpa edilməsi ilə bərabər, bir çox yeni dövlət və özəl müəssisələrin açılması gözlənilməkdədir. Bundan əlavə, bu ərazilərdə fəaliyyət göstərmək istəyən sahibkarlara da xüsusi güzəştlər və maliyyə dəstəklərinin edilməsi nəzərdə tutulur. Beləliklə, yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluq səviyyəsinin artması gözlənilməkdədir.

Qrafik 10: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşamağı düşünürsünüzmü?" sualına iştirakçıların cavabları

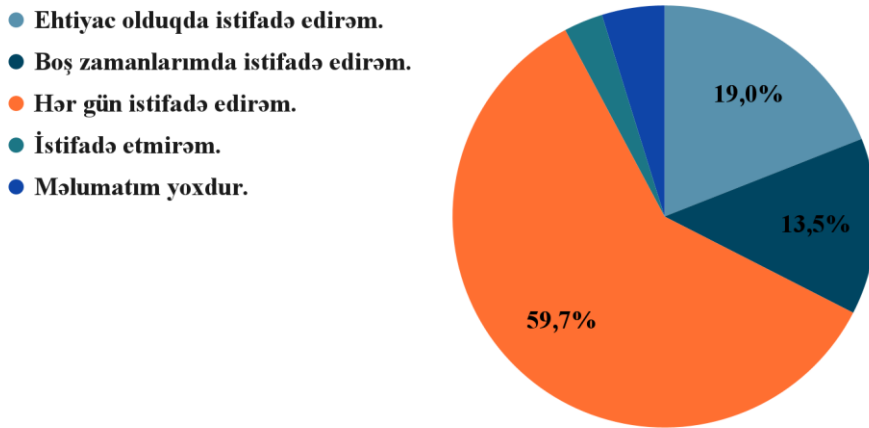
- Bəli, daimi yaşamağı düşünürəm.
- Bəli, müvəqqəti / mövsümi yaşamağı düşünürəm.
- Xeyr, yaşayış yerimi dəyişmək istəmirəm.
- Xeyr, özümü təhlükədə hiss edirəm.
- Yaşayış tam bərpa olunduqdan sonra qərar verəcəm.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

"İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşamağı düşünürsünüz mü?" sualına respondentlərin 52.8% bu ərazilərdə yaşamağı düşünmədiklərini bildirmişdir. Onların 44.3%-i, "Xeyr, yaşayış yerimi dəyişmək istəmirəm" və 8.5%-i isə "Xeyr, özümü təhlükədə hiss edirəm" cavabını vermişdir. Bildiyimiz kimi, işğaldan azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi prosesi hələ də davam etməkdədir. Buna əlavə olaraq sərhəd zonasında atışmaların başverdiyi də bir həqiqətdir. Bu səbəblərdən ötrü vətəndaşların özlərini təhlükədə hiss etməkləri normal haldır, lakin bu səbəblərə baxmayaraq, respondentlərin 18.3%-i bu ərazilərdə müvəqqəti/mövsümi, 7.2%-i isə daimi yaşamağı düşünməkdədir. 21.7% respondent isə yaşayışın tam bərpasından sonra bu mövzuda bir qərar verəcəyini bildirmişdir.

Qrafik 11: "İnformasiya Texnologiyalarından faydalanırsınız mı?" sualına iştirakçıların cavabları

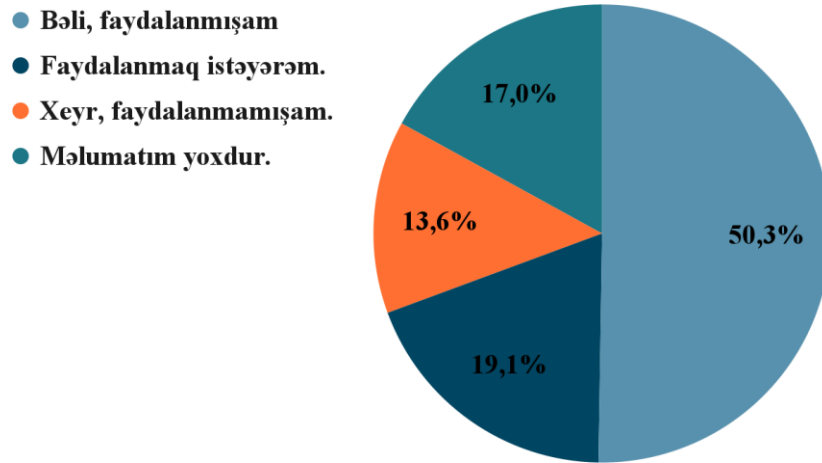
Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Respondentlərin informasiya texnologiyaları ilə keçirdikləri zaman aralıqlarını müəyyənləşdirmək üçün verilən "İnformasiya texnologiyalarından faydalanırsınız mı?" sualına respondentlərin 60%-i hər gün istifadə etdiyini bildirmişdir. Respondentlərin 19.1%-i ehtiyac olduqda istifadə etdiklərini, 13.6%-i isə boş zamanlarında istifadə etdiklərini bildiriblər. Respondentlərin 4.3%-i informasiya texnologiyaları haqqında məlumatsız olduğunu və 3%-i isə bu texnologiyalardan istifadə etmədiyini bildirib.

Bildiyimiz kimi, informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi artıq zəruri haldır. Xüsusən pandemiya dövründə insanların evlərə qapanması onları alternativ həll yolları axtarmağa vadar etdi.

Sözsüz ki, bu həll yollarının axtarılması informasiya texnologiyalarının bütün sahələrdə tətbiq edilməsi ilə nəticələndi. Sorğu nəticəsində kiçik bir göstərici də olsa informasiya texnologiyalarından xəbərsiz olan və ya istifadə etməyən vətəndaşların da olduğunu görürük. Buna səbəb isə yaşlı nəslin texnologiyayı qəbul etməsində çətinlik çəkməsini, ucqar ərazilərdə yaşayan insanların müasir texnologiyalar ilə daha gec tanış olması və bu kimi texnologiyalara daha az ehtiyaclarının olmasıdır.

Qrafik 12: "İndiyə qədər hər hansı bir İnnovativ Texnologiyadan faydalanmışınız mı?" sualına iştirakçıların cavabları

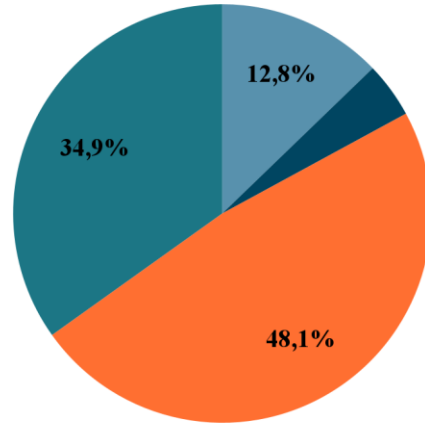

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

"İndiyə qədər hər hansı bir İnnovativ Texnologiyadan faydalanmışınız mı?" sualına respondentlərin 50.2%-i bu texnologiyadan faydalandığını bildirib. Onların 19.1%-i isə faydalanmaq istədiyini bildirib. Respondentlərin 17%-i innovativ texnologiyalar haqqında məlumatsız olduğunu və 13.6%-i isə bu kimi texnologiyalardan faydalanmadığını bildirmişdir.

Qrafik 13: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri haqqında məlumat sahibsiniz?" sualına iştirakçıların cavabları

- Bu mövzu ilə yaxından maraqlanıram.
- Bu kimi layihələrdə yer alıram.
- Qismən məlumatlıyam.
- Xeyr, məlumatlı deyiləm.

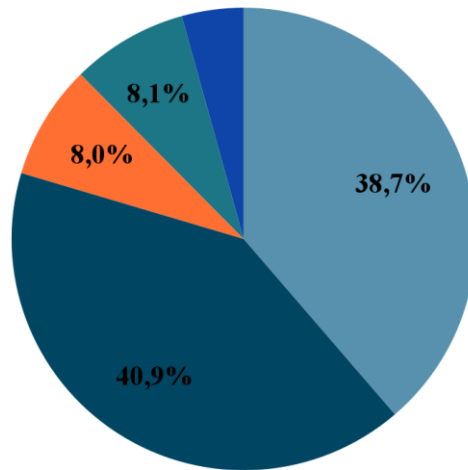

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Vətəndaşların işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr haqqında nə dərəcədə məlumatlı olduğunu öyrənmək üçün verilən "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri haqqında məlumat sahibsiniz?" sualına respondentlərin 48.1%-i qismən məlumatlıyam cavabını vermişdir, 12.8%-i isə bu mövzu ilə yaxından maraqlandığını bildirmişdir. 34.9% respondent mövzu barədə məlumatlı olmadığını bildirmişdir. Respondentlərin 4.3%-i bu kimi layihələrdə yer almaqdadır.

Qrafik 14: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə ehtiyac varmı?" sualına iştirakçıların cavabları

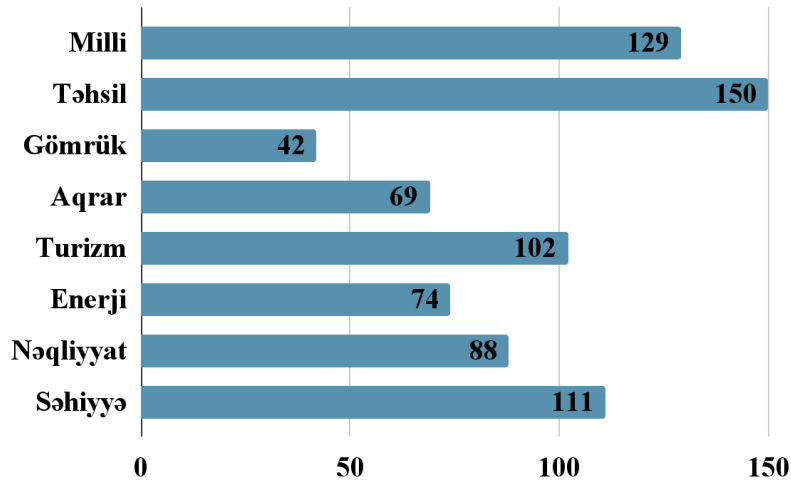
- Lap çox ehtiyac var.
- Çox ehtiyac var.
- Qismən ehtiyac var.
- Az ehtiyac var.
- Ehtiyac yoxdur.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

"İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə ehtiyac varmı?" sualına respondentlərin 40.9%-i "Çox ehtiyac var" cavabını verərkən 38.7%-i lap çox ehtiyac olduğunu, 8% isə qismən ehtiyac olduğunu düşünmüşdür. Buradan belə nəticə əldə edirik ki, respondentlərin 87.6%-i işğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovativ layihələrin olmasını arzu etməkdədirlər. 8.1% respondent bu kimi layihələrə az ehtiyac olduğunu bildirərkən, 4.3% respondent isə ümumən ehtiyac olmadığını bildirmişdir. Buna səbəb isə bəzi insanların yeniliklərə adaptasiya olmasında yaşadıkları çətinliklər ola bilər.

Qrafik 15: "Hansı sahədə innovasiya layihələrinin tətbiqi ilk növbədə gəlir? (Bir neçə bənd seçə bilərsiniz)" sualına iştirakçıların cavabları

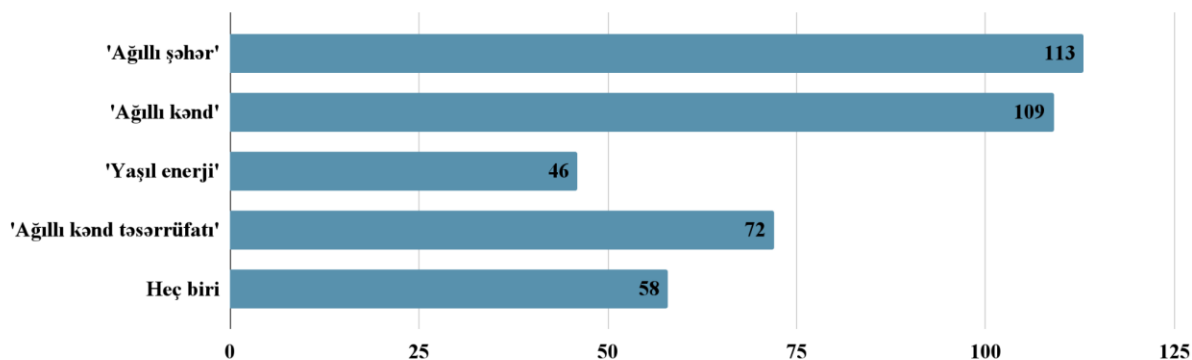

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpa mərhələli şəkildə həyata keçirilməkdədir. Bu bərpa prosesi zamanı hansı sahələrdə innovasiya layihələrinin tətbiqinin ilk növbədə gəldiyini araşdırmaq üçün verilən "Hansı sahədə innovasiya layihələrinin tətbiqi ilk növbədə gəlir?" sualına 150 nəfər, yəni respondentlərin 63.8%-i təhsil cavabını vermişdir. 54.9% milli təhlükəsizlik, 47.2% səhiyyə, 43.4% turizm, 37.4% nəqliyyat, 31.5% enerji, 29.4% aqrar, 17.9% isə gömrük sahəsində də innovasiya layihələrinin öncelikli olduğunu bildirmişdir. Respondentlər ən çox təhsil üzrə innovasiya layihələrinə ehtiyac olduğunu düşünməkdədir. Bildiyimiz kimi Türkiyənin "GOSB"

texnoparkı ilə İnnovasiyalar Agentliyi arasında “Mədəni və Elmi Əməkdaşlıq” memorandumu imzalanıb. Bu memoranduma əsasən,, yaradılacaq texnoparklar həm təhsil səviyyəsinin həm də məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Qrafik 16: "Aşağıda qeyd olunan hansı layihələr haqqında məlumatınız var? (Bir neçə bənd seçə bilərsiniz)" sualına iştirakçıların cavabları.

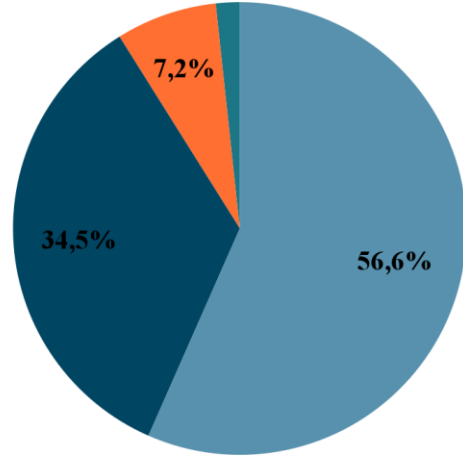

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Vətəndaşların bu kimi layihələrdən hansılar haqqında məlumatlı olduğunu öyrənmək üçün verilən "Aşağıda qeyd olunan hansı layihələr haqqında məlumatınız var?" sualına müxtəlif innovasiya layihələri cavab olaraq təqdim edilmişdir. 48.1% "Ağıllı şəhər", 46.4% "Ağıllı kənd", 30.6% "Yaşıl enerji", 19.6% "Ağıllı kənd təsərrüfatı" layihələri haqqında məlumatlı olsa da, respondentlərin 24.7%-i, yəni 58 nəfər bu layihələrin heç biri haqqında məlumat sahibi olmadıqlarını bildirmişdir.

Qrafik 17: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Şəhər" / "Ağıllı Kənd" layihəsi ölkə iqtisadiyyatının güclənməsində nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları

- Yüksək rol oynayacaq.
- Qismən təsiri olacaq.
- Təsiri olmayacaq.
- Mənfi rol oynayacaq.

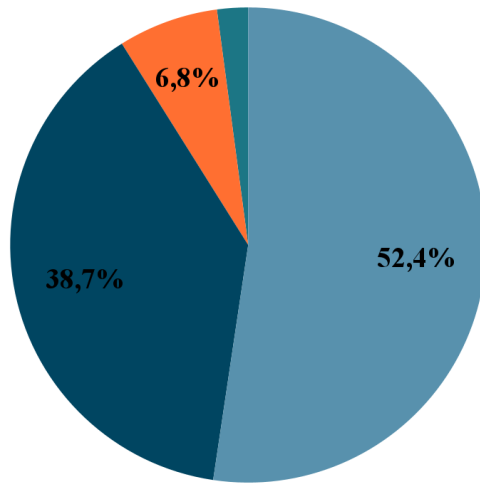

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı şəhər" / "Ağıllı kənd" layihəsi ölkə iqtisadiyyatının güclənməsində yüksək rol oynayacağını respondentlərin 56.6%-i düşünərkən, 34.5%-i isə qismən rol oynayacağını düşünmüşdür, lakin respondentlərin 7.2%-i bu layihələrin heç bir təsiri olmayacağını, 1.7%-i isə mənfi rol oynayacağını düşünmüşdür. Halbuki, Qarabağ iqtisadiyyatının bərpası ölkənin iqtisadi artımına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Qrafik 18: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Şəhər" / "Ağıllı Kənd" layihələri sosial rifahın yaradılmasında nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları

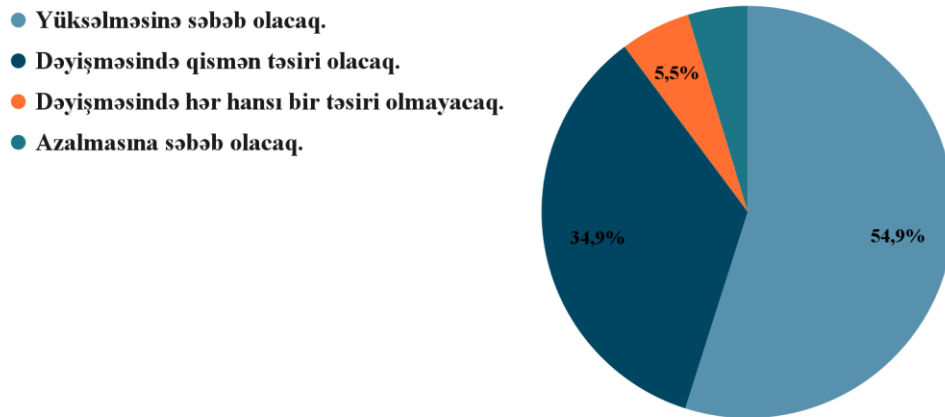
- Yüksək rol oynayacaq.
- Qismən təsiri olacaq.
- Təsiri olmayacaq.
- Mənfi rol oynayacaq.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı şəhər" / "Ağıllı kənd" layihələri sosial rifahın yaradılmasında yüksək rol oynacayaq cavabı ilə respondentlərin 52.3%-i razılaşarkən, 38.7%-i qismən təsiri olacaq cavabı ilə razılaşmışdır. Respondentlərin 6.8%- təsiri olmayacaq cavabını seçərkən, 5 nəfər, yəni 2.1% respondent mənfi rol oynayacaq cavabını seçmişdir.

Qrafik 19: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Kənd Təsərrüfatı" layihəsi məşğulluq səviyyəsinin nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları

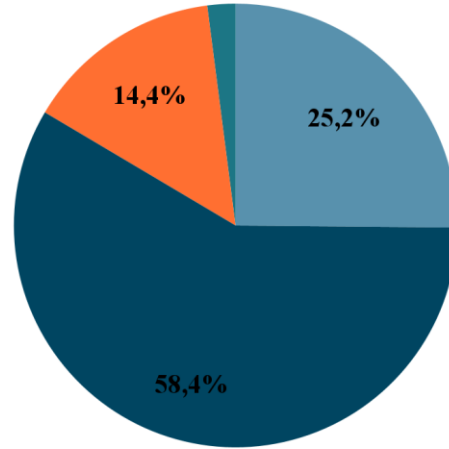

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu suala verilən cavabların faiz göstəriciləri də yuxarıdakılar ilə bənzərlik təşkil etməkdədir. Respondentlərin 54.9%-i işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı kənd təsərrüfatı" layihəsinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə, 34.9% isə dəyişməsində qismən təsiri olacağını düşünməkdədir. Respondentlərin 5.5%-i məşğulluq səviyyəsinin dəyişməsində hər hansı bir təsiri olmayacağını düşünərkən, 4.7%-i azalmasına səbəb olacağını düşünmüşdür. Qarabağ iqtisadiyyatının bərpası yeni iş yerlərinin açılmasında əsas amil olacaqdır və bu da öz növbəsində məşğulluq səviyyəsinin artmasına müsbət təsir göstəcəkdir.

Qrafik 20: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Yaşıl Enerji" layihəsi bölgənin enerji ehtiyacını ödəyə biləcəkmi?" sualına iştirakçıların cavabları

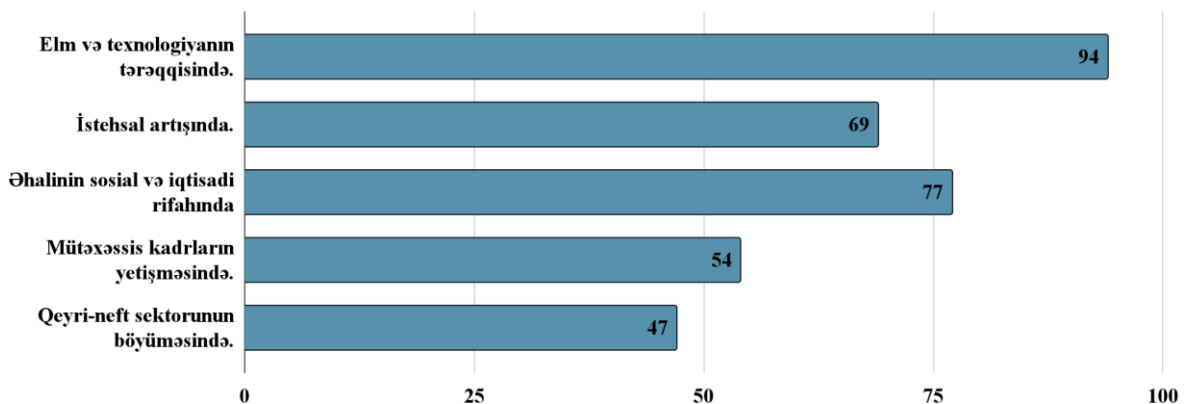
- Tamamilə qarşılacaq.
- Böyük ölçüdə qarşılama biləcək.
- Qismən qarşılacaq.
- Böyük ölçüdə qarşılama bilməyəcək.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Yaşıl enerji" layihəsi bölgənin enerji ehtiyacını böyük ölçüdə qarşılama biləcək fikri ilə respondentlərin 48.5%-i razıdır. Qismən qarşılama cavabını seçən respondentlər 28.9% təşkil edərkən, tamamilə qarşılamağını düşünən respondentlər 20.9% təşkil etməkdədir. 1.7% ilə çox az sayda respondent "Yaşıl enerji" layihəsinin bölgənin enerji ehtiyacını böyük ölçüdə qarşılama bilməyəcəyini düşünmüşdür, lakin Azərbaycanın sadəcə işğaldan azad olunmuş ərazilərində 7200 meqavat günəş enerjisi və 2000 meqavat külək enerjisi potensialı mövcuddur. Buna görə də yaxın zamanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları yaşıl enerji zonasına çevrilə bilmək potensialına sahibdir.

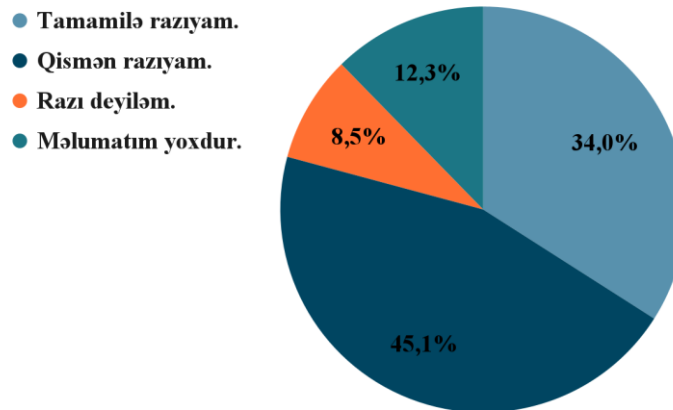
Qrafik 21: "Texnoparklar / Aqroparkların yaradılması ilə birlikdə ölkə ərazisində ilkin olaraq hansı sahələrdə sürətli inkişaf nəzərə çarpacaq?" sualına iştirakçıların cavabları

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İnnovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi üçün bir nömrəli mühit hesab edilən Texnoparklar / Aqroparkların açılması ilə birlikdə ölkə ərazisində ilkin olaraq elm və texnologiyanın tərəqqisində sürətli inkişafın nəzərə çarpacağını düşünən respondentlərin sayı 94 olub ümumi respondentlərin 40%-ini təşkil etməkdədir. Respondentlərin 32.8%-i əhalinin sosial və iqtisadi rifahının sürətli inkişafına töhfə verəcəyini, 29.4% isə istehsal artışıında sürətli inkişafın nəzərə çarpacağını düşünməkdədir. Mütəxəssis kadrların yetişməsində və qeyri-neft sektorunun böyüməsində sürətli inkişafın nəzərə çarpacağını düşünən respondentlərin faiz göstəriciləri sıra ilə 23%, 20% təşkil etməkdədir. Texnoparklar / Aqroparkların açılması yuxarıda sadalanan bütün sahələrin inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir. Texnoparklarda universitetlər, tədqiqat qurumlar və sənaye təşkilatları birgə fəaliyyət göstərərək bu sahələrin inkişafında böyük rol oynayacaqdır.

Qrafik 22: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr "Beyin Axınının" bu bölgələrə yönəlməsinə səbəb olacaq fikri ilə razısınız?" sualına iştirakçıların cavabları

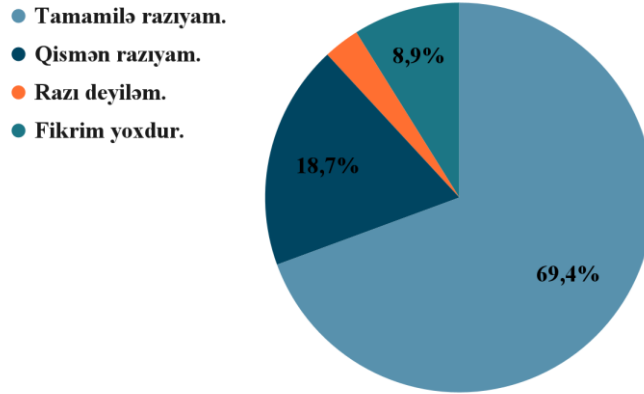

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr "Beyin Axınının" bu bölgələrə yönəlməsinə səbəb olacaq fikri ilə respondentlərin 45.1%-i qismən razı olduğunu bildirərkən, 34% respondent tamamilə razı olduğunu

bildirmişdir. Respondentlərin 12.3%-inin bu mövzu haqqında bir fikri yoxdur və 8.5%-i bu fikir ilə razı deyil.

Qrafik 23: "Vətəndaşların yeni tip yaşayış zonasına uyğunlaşmaları üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilməlidir fikri ilə razısınız?" sualına iştirakçıların cavabları

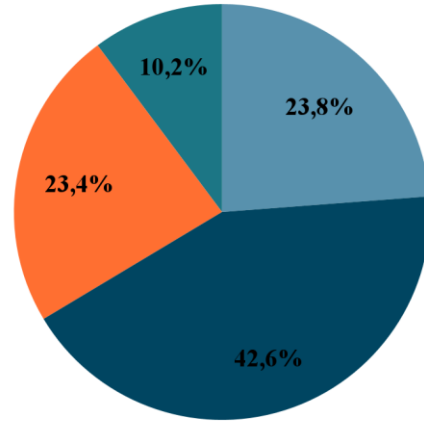

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Vətəndaşların yeni tip yaşayış zonasına uyğunlaşmaları üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilməlidir fikri ilə respondentlərin 69.4%-i "Tamamilə razıyam" cavabını verərkən, 18.7%-i də "Qismən razıyam" cavabını vermişdir. Respondentlərin 8.9%-i mövzu haqqında hər hansı bir fikrə sahib olmadıqlarını bildirmiş və 3%-i isə bu fikir ilə razı deyiləm cavabını vermişdir. Əlbəttə ki, ilk başlarda vətəndaşlar adaptasiya prosesində müəyyən çətinliklər çəkəcəklər, lakin yaranan sualların cavablandırılması və problemlərin həll olunması üçün bir çox layihələr də nəzərdə tutulmaqdadır. Buna misal olaraq, əhalinin rifahını yaxşılaşdıran, həssas qruplara dövlət qayğısını artırmaq üçün yaradılan Dost Agentliyi xüsusi konsepsiya ilə "Smart Dost" innovasiya layihəsini həyata keçirəcəkdir. Bu kimi innovasiya layihələri vətəndaşların sosial rifahının yüksəlməsinə köməklik göstərəcəkdir.

Qrafik 24: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr yeni təhlükələrə qapı açarmı? (mis. kiber hücumlar)" sualına iştirakçıların cavabları

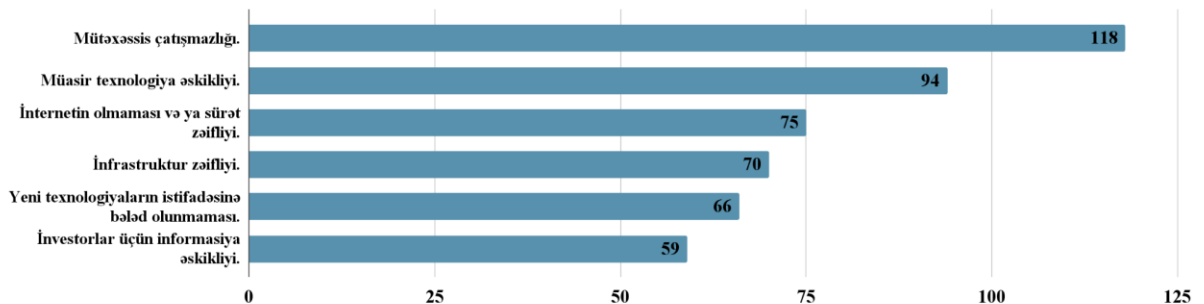
- Bəli, çox güman ki.
- Belə bir ehtimal var.
- Bu ehtimal çox aşağıdır.
- Xeyr, sistem tam güvənli olacaq.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu ərazilərdə yarana biləcək təhlükələr gözardı edilə bilməz. İnnovativ layihələr bu təhlükələrin qarşısını alarmı yoxsa fərqli təhlükələrə qarşı açarmı sualına cavab ala bilmək üçün tərtib olunan "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr yeni təhlükələrə qarşı açarmı? (mis. kiber hücumlar)" sualı vətəndaşlara yönəldilmişdir. Respondentlərin 42.6%-i bu layihələrin yeni təhlükələrə qarşı açma ehtimalının olduğunu düşünməkdədir. "Bəli, çox güman ki" və "Bu ehtimal çox aşağıdır" cavabları demək olar ki, eyni faiz göstəricisinə sahibdir. Respondentlərin 23.8%-i "Bəli, çox güman ki", 23.4%-i isə "Bu ehtimal çox aşağıdır" cavablarını vermişdir. 10.2% isə sistemin tam güvənli olacağına inanmaqdadır.

Qrafik 25: "Aşağıdakı problemlərdən hansıların həlli bu layihələrin uğurlu həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə gəlir?" sualına iştirakçıların cavabları

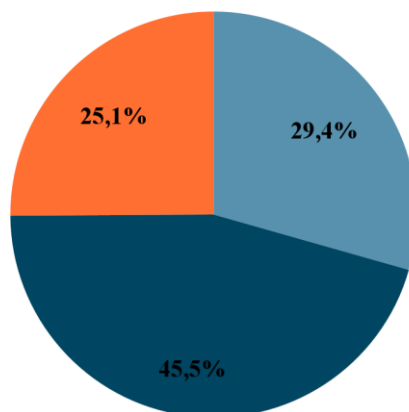

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə müxtəlif problemlər mövcuddur ki, innovasiya layihələrinin uğurlu həyata keçirilməsi üçün bu problemlər sıra ilə həll olunmalıdır. Respondentlərə verilən "Aşağıdakı problemlərdən hansıların həlli bu layihələrin uğurlu həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə gəlir?" sualına respondentlərin 50.2%-i mütəxəssis çatışmazlığı problemini seçərkən, 40%-i müasir texnologiya əskikliyi problemini seçmişdir. İnternetin olmaması və ya sürət zəifliyi probleminin həllinin öncəlikli olduğunu, respondentlərin 31.9%-i düşünmüşdür. 29.8% isə infrastruktur zəifliyi probleminin daha öncə həll olunmasının zəruri olduğunu düşünmüşdür. Vətəndaşların yeni texnologiyaların istifadəsində məlumatlı olmaması probleminini isə respondentlərin 28.1%-i seçmişdir. İnvestorlar üçün informasiya əskikliyi problemi respondentlərin sadəcə 25.1%-i tərəfindən seçilmişdir. Halbuki hal hazırda mövcud olan ən böyük problemlərdən biri budur. Bildiyimiz kimi, bu ərazilərin bərpa olunması və yenidən qurulması üçün yüksək investisiyalara ehtiyac olmaqdadır, lakin bu ərazilər haqqında ətraflı məlumat çatışmamazlığı investorların bu ərazilərə investisiyalar etməsinə maneçilik yaratmaqdadır. Buna görə də bu ərazilər haqqında araşdırmalar edilməli və ətraflı məlumatlar paylaşılmalıdır.

Qrafik 26: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək innovativ layihələr sizi bu bölgədə yaşamağa sövq edirmi?" sualına iştirakçıların cavabları

- Bəli, çox istəyərdəm.
- Qismən maraqlandırır.
- Xeyr, belə bir fikrim yoxdur.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

"İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək innovativ layihələr sizi bu bölgədə yaşamağa sövq edirmi?" sualı sorğunun yekun sualıdır. Respondentlərin 45.5%-i "Qismən maraqlandırır" cavabını vermişdir. Çox istədiklərini bildirən respondentlər 29.4% təşkil edərkən, belə bir fikirlərinin olmadığını bildirən respondentlər isə ümumi respondentlərin 25.1%-ini təşkil etməkdədir.

Cədvəl 7: Sorğu vasitəsi ilə əldə olunan nəticələrin "SWOT" analizi

Güclü cəhətlər	Zəif cəhətlər
<ul style="list-style-type: none"> • Resurslardan səmərəli istifadə; • İnnovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı yaranan iş imkanları; • Böglənin texnologiya və innovasiya mərkəzinə çevrilməsi; • Bu layihələrin vətəndaşlar tərəfindən rəğbət görməsi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mütəxəssis çatışmazlığı; • Müasir texnologiya əskikliyi; • İnternetin olmaması və ya sürət zəifliyi; • İnfrastruktur zəifliyi; • Vətəndaşların yeni texnologiyaların istifadəsində çətinliklər yaşaması; • İnvəstorlar üçün informasiya əskikliyi.
İmkanlar	Təhlükələr
<ul style="list-style-type: none"> • İnnovasiya layihələrinin sosial-iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərməsi; • Bu kimi layihələrin məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinə səbəb olması; • Ətraf mühiti qoruyaraq bölgəni Yaşıl zonaya çevirə bilmək imkanı; • Beyin axınının bu bölgələrə istiqamətlənməsi.; • Qeyri-neft sektorunun inkişaf etməsi. 	<ul style="list-style-type: none"> • İnnovativ layihələrin yeni təhlükələrə qapı açması ehtimalı. Misal olaraq, kiber hücumlar. • Gələcəkdə iş gücünün böyük hissəsinin innovativ texnologiyalar ilə qarşılanmasına görə yarana biləcək işsizlik problemi; • Vətəndaşların yeni tip yaşayış zonasına uyğunlaşmasında yaranan çətinliklər.

Mənbə: Sorğunun nəticələrinə əsasən, müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

III FƏSİL. İNNOVASIYA LAYİHƏLƏRİNİN İQTİSADI İNKİŞAFININ STİMULLAŞDIRILMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

3.1. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə innovasiya layihələrinin təkmilləşdirilməsi

Dünyanın davamlı inkişafı üçün innovasiya mühitinin yaradılması və fərdlərin innovasiyaya həvəsləndirilməsi mütləqdir. Xüsusən də Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr elm, tədqiqat və işləmələrə, informasiya texnologiyalarına, insan kapitalına, universitet-sənaye əməkdaşlıqlarına diqqət yetirməlidir. Bu fəaliyyətlərin artması ilə innovasiyaların yayılması düz mütənasibdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamında Azərbaycanın 2030-cu ilə kimi sosial-iqtisadi inkişafa dair 5 əsas Milli Prioritetlər yer almışdır. Bunlar dayanıqlı artan rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyat; dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət; rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı; işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış; təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi prioritetləridir. Qarşıya qoyulan bu məqsədlərə nail olmaq üçün innovasiya layihələrinin tətbiq olunması zəruridir. Xüsusən də işğaldan azad olunmuş ərazilərin yenidən bərpa olunması prosesində innovativ yanaşmalara üstünlük verilməlidir. Əsasən, də əhali sayının və urbanizasiya prosesinin artması, təbii enerji resurslarının azalması, həddindən artıq çirkləndirici resurslardan istifadə olunması, qlobal iqlim dəyişikliyi, xidmət və məhsul tələblərinin artması kimi səbəblər, iqtisadi, sosial və ekoloji cəhətdən davamlı şəhərlər yaratmaq üçün innovativ yanaşmalardan istifadə olunmasına tələb yaratmaqdadır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizin bərpası ölkə üçün prioritet vəzifədir. Bu ərazilərin sürətlə bərpa edilməsi üçün bir çox həll yolları axtarılmışdır. Bu həll yollarına ən gözəl nümunə olaraq isə oktyabr ayının 20-22-si tarixlərində Bakıda keçirilən Rebuild Karabakh 2021 sərgisini göstərə bilərik. Bu sərgidə müxtəlif ölkələrdən olan müxtəlif şirkətlərin, dövlət qurumlarının stendləri yer almışdı. Sərgidə Qarabağın bərpasına, yenidənqurulmasına və inkişafına töhfə verəcək bir çox layihələr təqdim olunmuşdu. Sərgidə "Yaşıl enerji", "Ağıllı kənd", su və su obyektlərinin bərpası,

mühafizəsi və səmərəli istifadəsi üçün nəzərdə tutulan layihələr, yeni hava limanları və bir çox digər layihələr nümayiş etdirilmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə layihələrin uğurlu həyata keçirilməsi üçün mövcud olan problemlərdən biri də investorlar üçün məlumat əskikliyi problemidir. Bu sərgi vasitəsi ilə investorlar fərqli layihələr ilə tanış olmaq, ətraflı məlumat almaq şansı əldə etmiş oldular. "Ağıllı şəhər", "Ağıllı kənd" kimi innovasiya layihələrini tətbiq etmədən öncə mütləq şəkildə beynəlxalq təcrübələri də araşdırmaq lazımdır.

Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində həyata keçirilən "Ağıllı kənd" layihəsi regionun ilk "Ağıllı kənd" layihəsidir. Burada yaradılacaq bütün infrastrukturun elektron sistemlər vasitəsi ilə idarə olunması nəzərdə tutulur. Kənd ərazisində tikilən evlərin dam örtükləri günəş panelləri vasitəsi ilə örtüləcək. Bu günəş panellərindən əldə edilən enerji evlərin suyunun qızdırılması və istiliyinin təmin edilməsi üçün istifadə olunacaq. Bu evlər, həmçinin xüsusi termobloklar vasitəsi ilə tikiləcək və bu termobloklar evlərin qışda isti, yayda isə sərin olmasını təmin edəcək. Kənd daxilində yaradılan suni göldə xüsusi arximed qurğusunun işləməsi ilə enerji əldə olunacaq və bu enerji kəndin bütün enerji təminatının ödənilməsi üçün yetərli olacaq. Layihə çərçivəsində köçürülən əhalinin işlə təmin olunması da düşünülmüşdür. Müxtəlif zavodlar, bağlar, fermalar kənd əhalisinin işlə təmin olunması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bir digər "Ağıllı kənd" layihəsi isə Füzuli rayonunun Dövlətyarlı kəndində həyata keçiriləcəkdir. Bu layihə Ağalı kəndində həyata keçirilən layihədən daha böyükdür. İlk növbədə 400 mənzilin tikintisi gözlənilir. Bu layihədə də alternativ yaşıl enerjinin yaradılması nəzərdə tutulur. Ağalı kəndində olduğu kimi burada da süni göllər yaradılacaq və xüsusi arximed qurğusu vasitəsi ilə sudan enerji əldə ediləcəkdir. Bu layihələrin hər birində "Bulud texnologiyalarından" istifadə olunacaqdır. Beləliklə, bu texnologiyalar vasitəsi ilə müxtəlif məlumatlar qəbul, təhlil və idarə edilə biləcəkdir. Ümumiyyətlə, "Ağıllı şəhər"lərin qurulmasında lazım olan müəyyən texnologiyalar vardır. Bunlardan birincisi "Əşyaların İnterneti"dir. "Əşyaların İnterneti" dediklə insan üçün lazım olan bütün əşyaların internet ilə əlaqələndirilməsi nəzərdə tutulmaqdadır.

Misal olaraq, məişət avadanlıqları, elektrik cihazları, nəqliyyat vasitələri, tibb, təhsil, təhlükəsizlik üçün lazım olan əşyalar və s. göstərə bilərik. Bu əşyaların da internet ilə əlaqə qurması IoT termininin yaranmasına səbəb olmuşdur. IoT vasitəsi ilə bir çox sahədə uzaqdan idarə edilmə mövcud olur. Buna misal olaraq, binaların işıqlarının uzaqdan idarə edilməsi, şəxsi obyektlərin və ya yaşayış yerlərinin qapılarının uzaqdan idarə edilməsi və s. göstərə bilərik. İkinci texnologiya isə "Big Data"dır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə müxtəlif sensorlar quraşdırılacaqdır. Bu sensorlar vasitəsi ilə məlumatlar əldə ediləcək və toplanacaqdır. Digər texnologiyalar isə "Bulud" və "Duman" texnologiyalarıdır. Bu texnologiyalar yüksək hesablama gücünə və yaddaşa malikdir. Buna görə də bu texnologiyalar vasitəsi ilə məlumatların emalı effektiv şəkildə həyata keçiriləcəkdir. Dördüncü texnologiya isə "Süni İntellekt" texnologiyasıdır. Bu texnologiya insan iştirakı olmadan qərar qəbul etmə bacarığına sahibdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə qurulan "Ağıllı kəndlərdə" bütün bu texnologiyalardan kompleks şəkildə istifadə olunacaqdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə enerji infrastrukturunun qurulması və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də prioritet vəzifələrdən biridir. Əlbəttə ki, bu infrastruktur müasir standartlara cavab verməlidir. Azərenerji və Azərişiq tərəfindən müharibə sonrası dərhal enerji xətlərinin çəkilməsi prosesi həyata keçirilmişdir. Hətta Azərişiq Qarabağda layihəsi ilə təcili enerji ehtiyacı olan binalar elektrik enerjisi ilə təmin olunmuşdur. Su Elektrik Stansiyalarının da bərpası və yenidən qurulması prioritet hesab olunur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən layihələrin əsas məqsədləri Qarabağ bölgəsini "Yaşıl zona"ya çevirməkdir. Buna görə də bu ərazilərdə əsasən bərpaolunan enerjiden istifadə olunması planlaşdırılır. Beləliklə, enerji resurslarından səmərəli istifadə olunacaqdır. Eyni zamanda istifadə olunan texnologiyaların da ekoloji cəhətdən təmiz olmasına üstünlük verilməkdədir. Beynəlxalq münasibətlərin təhlili mərkəzində aparıcı məsləhətçi Orxan Bağirov, Azad edilmiş ərazilərdə bərpa prosesinin əsas istiqamətləri mövzusunun təhlilində Kəlbəcər və Laçın rayonlarında böyük külək enerjisi potensialının, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarında isə günəş enerjisi potensialının

olduğunu vurğulamışdır. Azərbaycan respublikası neft və qaz ölkəsi olaraq bilinir. Belə bir ölkədə alternativ enerjiden istifadə olunması yeni iş imkanlarının da yaranmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

"Ağıllı kənd" layihəsinin tətbiqinə hazırlıq indeksi Dünya Bankının Azərbaycanda Ağıllı Kəndlər Təhlil üçün çərçivə və yol xəritəsində aşağıdakı kimi qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 8: "Ağıllı kənd" layihəsinin tətbiqinə hazırlıq indeksi

Yerli inkişaf üçün iqtisadi mənbələr	<ul style="list-style-type: none"> • Məşğulluq • Əmək haqqı • Məhsul və xidmətlərin buraxılışı • İşçilərin bölgüsü
İnfrastruktur və Xidmətlər	<ul style="list-style-type: none"> • Mobillik • İnternet • Rabitə • Elektrik
İnsan kapitalı	<ul style="list-style-type: none"> • Təhsil göstəriciləri • Sağlamlıq göstəriciləri • Təhlükəsizlik göstəriciləri
İqtisadi potensial	<ul style="list-style-type: none"> • Bazara çıxış • Maliyyə xidmətləri • Müəssisələrin konsentrasiyası
İdarəetmə	<ul style="list-style-type: none"> • Sosial kapital • İcmaların səfərbərliyi

Mənbə: World Bank. 2021. Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap. © World Bank.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə "Ağıllı kənd" layihəsinin tətbiqində ilk öncə yerli inkişaf üçün iqtisadi mənbələrə diqqət yetirilməlidir. Bu ərazilərdə əsasən, kənd

təsərrüfatı və turizmə üstünlük veriləcəkdir. Kənd təsərrüfatı sahəsində əkin sahələrinin mövcudluğu, anbarlara, suvarma xidmətlərinə, yerli və qlobal bazarlara əlçatanlıq, yüksək istehsal sahələri, kənd təsərrüfatında işçi qüvvəsinin bölgüsü meyarlarına diqqət yetirilməsi zəruridir. Turizm sahəsində diqqət yetirilməsi zəruri olan meyarlar isə turistik yerlərin mövcudluğu və cəmlənməsi, qonaqlama xidmətlərinin mövcudluğu və bölgüsüdür. Bildiyimiz kimi, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə infrastruktur və xidmət demək olarki yox səviyyəsindədir. Rəqəmsal bağlantı, nəqliyyat, ailə infrastrukturu, bərpa olunan enerji, şəhər aqlomerasiyası kateqoriyalarının inkişaf etdirilməsi "Ağıllı kənd" layihəsinin tətbiqi prosesində zəruridir. Nəqliyyat kateqoriyasında əsas yola çıxış, şəxsi və ictimai nəqliyyat vasitələrinin əlyətərliyi, tranzit mərkəzlərə çıxış kimi meyarlar əsas götürülür. Ailə infrastrukturu kateqoriyasında isə elektriklişdirmə, su və kanalizasiya xidmətlərinin əlyətərliliyi infrastrukturun yaradılması və təkmilləşdirilməsi prosesində diqqət yetirilməli əsas meyarlardır. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin "Yaşıl zonaya" çevrilməsi nəzərdə tutulduğu üçün bərpa olunan enerjiyə üstünlük veriləcəkdir. Bu ərazilərdə əsasən, günəş və külək enerjilərindən istifadə olunması nəzərdə tutulur. Şəhər aqlomerasiyası kateqoriyasında məskunlaşma konsentrasiyasına və rayonlar üzrə kənd əhalisinin faiz göstəricilərinə diqqət yetirilməlidir. Bildiyimiz kimi, insan kapitalının mahiyyəti olduqca yüksəkdir. Buna da görə də bu fəaliyyət sahəsinə düşən əhalinin hərəkətliliyi, elektron bacarıqlar, əmək resursları, təhsil, təlim, səhiyyə və təhlükəsizlik kateqoriyalarına diqqət yetirilməsi zəruridir. Son illərdə urbanizasiya prosesi sürətlə artmaqdadır. Buna görə də əhali dəyişikliyi meyarına da diqqət yetirmək lazımdır. Əsasən, rayon və kənd ərazilərində yaşayan vətəndaşların rəqəmsal bacarıqların təkmilləşdirilməsindən öncə rəqəmsal savadlılığının yaradılması mütləqdir. Rayon və kənd ərazilərində əmək resurslarının paylanması və konsentrasiyası, təhsil və səhiyyə sahələrinin təkmilləşdirilməsi də vacib meyarlardandır. Son olaraq təhlükəsiz olan əraziyə çevrilməsi meyarı işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıdan vətəndaşlara güvən hissini vermək üçün vacibdir. "Ağıllı kəndlərin" hazırlıq indeksinin bir digər fəaliyyət istiqaməti isə iqtisadi potensialdır.

İqtisadi potensialı iki kateqoriyaya ayırmaq olar: iqtisadi klasterlər və maliyyə xidmətlərinin inteqrasiyası. Burada iqtisadiyyata aid bütün nüanslara diqqət yetirilməlidir. Maliyyə vəsaitlərinin, əmanət və kreditlərin əlyətərliyi, bazarlara çıxış, iqtisadi klasterlərə və əlaqələrə yaxınlıq meyarları "Ağıllı kənd" layihəsinə hazırlıq prosesində öncəlikli meyarlardandır. Yerli idarəetmə orqanları və vətəndaşlar arasında olan münasibətlərə, hökumətin inkişaf prioritləri və siyasətlərinə də bu kimi innovasiya layihələrinin tətbiqi zamanı diqqət yetirilməlidir.

Cədvəl 9: "Ağıllı kəndin" yaradılması üçün əsas rəhbər prinsipləri

İcma əsaslı və istifadəçi yönümlü idarəetmə	Burada vətəndaşların maraqları əhəmiyyət kəsb edir. Onların ehtiyacları, problemləri və fikirləri diqqətə alınır.
Yerli sahibkarlığı stimullaşdırmaq	Yerli sahibkarlara maliyyə, sosial, şəbəkə dəstəkləri və vergi güzəştləri ilə stimül verilir.
Rəqəmsal və sosial yeniliklər	Rəqəmsal texnologiyalar vasitəsi ilə xərclərin azaldılması, yerli və qlobal bazara çıxış, müxtəlif innovasiya layihələri ilə mövcud olan problemlərin həlli mümkündür.
Şəhər və kənd arası əlaqələr	Kənd təsərrüfatı məhsulları və xidmətlərinin iqtisadi fəallığa sahib olan şəhər mərkəzləri ilə inteqrasiya olunması üçün müxtəlif təşəbbüslər həyata keçirilir.
Sektorlararası həll yollarına investisiyalar	Kənd yerlərində rəqəmsal həlləri qorumaq və idarə etmək üçün sektorlararası həllər lazımdır.
Fərqli iştirakçıların ortaq əməkdaşlıqları	<ul style="list-style-type: none"> • Dövlət müəssisələri • Özəl müəssisələr • İctimai təşkilatlar • Fiziki şəxslər • Dövlət qurumları

Məlumat əsası	<ul style="list-style-type: none"> • Sensorlar və kameralardan geniş istifadə • Big Data • "Əşyaların İnterneti", bulud və duman texnologiyalarından geniş istifadə • Əldə olunan məlumatların proqnoz analitikası, • Suni İntellekt • Faktlar əsasında qərar qəbulu.
Rəqəmsal imkanlı	Rəqəmsal savadlılığın yaradılması.
Yüksək maliyyələşdirmə	Dövlət fondları və xarici mənbələr hesabına maliyyələşdirmə.
İdarəetmə strukturları	Uğurlu fəaliyyət üçün idarəetmə strukturunun yerli ehtiyaclara uyğun olması əhəmiyyət daşıyır.

Mənbə: World Bank. 2021. Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap. © World Bank

"Ağıllı kənd" deyildiyi zaman genişləndirilə bilən və davamlı kəndlər nəzərdə tutulur. Belə bir "Ağıllı kəndin" yaradılması üçün əsas rəhbər prinsipləri yuxarıdakı cədvəldə verilmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə "Ağıllı kənd" layihələrinin tətbiqi ilə balanslaşdırılmış böyüməyə nail olmaq, sosial rifahı yüksəltmək, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə gözlənilən nəticələndir.

3.2. İnnovasiya layihələrinin təkmilləşdirilməsində dünya təcrübəsi

Ölkələri rəqabət baxımından gücləndirmək və dünya bazarında mühüm mövqelərə aparmaq üçün innovasiya fəaliyyətləri əhəmiyyət daşıyır. İnnovasiya dinamik bir prosesdir. Ölkələr arasında ön sıralarda qala bilmək üçün innovasiya fəaliyyətləri sabit şəkildə davam etdirilməlidir. 2021 Qlobal İnnovasiya İndeksinə nəzər yetirdiyimiz zaman görə bilərik ki, İsveçrə dünyanın ən innovativ ölkəsidir və ardıcıl on ildir ki, bu mövqe dəyişməz olaraq qalır.

Bunun səbəbi isə çoxşaxəlidir və onları bir neçə sözlə izah etmək mümkün deyil. Ümumiyyətlə, İsveçrə təhsil, elm, texnologiya və innovasiyaların mərkəzidir. Əsasən, təbii resursların nisbi çatışmazlığına görə, burada tədqiqat və inkişafa diqqət yetirilməkdədir. İsveçrədə çoxsaylı görkəmli universitetlər, dünya səviyyəli dövlət tədqiqat institutları, tədqiqat və inkişafı təşviq edən özəl sektorlar var. İsveçrədə innovasiya və tədqiqat prioritet hesab olunur; ölkənin ÜDM-nin təqribən 3%-i elmi-tədqiqat işlərinə yatırılır. İsveçrə olan bir çox universitet ABŞ universitetləri ilə sıx əməkdaşlıq edir. İsveçrə həm də milyon əhaliyə düşən nəşrlərin sayına görə birinci yerdədir və birgə yazılan bütün nəşrlərin 84%-i beynəlxalq əməkdaşlığın nəticəsidir.

Cədvəl 10: Qlobal İnnovasiya İndeksi ilk 10 ölkə (2019-2021)

	2019	2020	2021
1	İsveçrə	İsveçrə	İsveçrə
2	İsveç	İsveç	İsveç
3	ABD	ABD	ABD
4	Hollandiya	İngiltərə	İngiltərə
5	İngiltərə	Hollandiya	Cənubi Koreya
6	Finlandiya	Danimarka	Hollandiya
7	Danimarka	Finlandiya	Finlandiya
8	Sinqapur	Sinqapur	Sinqapur
9	Almaniya	Almaniya	Danimarka
10	İsrail	Cənubi Koreya	Almaniya

Mənbə: World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index, <https://www.wipo.int>, (18.03.2022)

Dünyada texnologiyanın geniş yayılması ilə bərabər, insanların rifah səviyyəsində ciddi artış olsa da, kasıblıq, sosial ədalətsizlik, iqlim dəyişiklikləri kimi qlobal problemlər ilə mübarizə hələ də davam etməkdədir. Lakin bu problemlərə baxmayaraq, inkişaf edən texnologiya regionlara müxtəlif yeniliklər gətirir. Bildiyimiz kimi, bu

yeniliklər əsasən, “Ağıllı şəhər” və “Ağıllı kənd” anlayışlarıdır. "Ağıllı şəhər", şəhər ərazisində həyat keyfiyyətini artırmaq üçün texnologiyadan istifadə edərək həm ətraf mühitin qorunması, həm də vətəndaşlara daha yaxşı xidmət göstərmək üçün əldə edilmiş şəhər strategiyası kimi qəbul edilir (Cohen, 2013; Benevolo, 2016). Demək olar ki, bütün dünya ölkələri "Ağıllı şəhərlərin" yaradılmasına cəhd etməkdədir. London, New York, Sinqapur, Seul, Barselona, Amsterdam, Paris, San Fransisko, Dubai, Berlin, Moskva kimi böyük şəhərlərdə "Ağıllı şəhər" layihələri tətbiq olunmaqdadır.

Avropa: "Ağıllı şəhər" konsepsiyası Avropanın bütün ölkələrində mövcuddur. Almaniya, İspaniya, İtaliya, Avstriya, Danimarka, Norveç, İsveç, Estoniya və Sloveniya kimi ölkələrdə "Ağıllı şəhər" yanaşmalarından yüksək səviyyədə istifadə olunmaqdadır. Amsterdam, Barselona, Kopenhagen, Helsinki, Mançester və Vyana AŞ arasında olan ən vacib şəhərlərdən hesab edilir. Avropa ölkələri "Ağıllı layihələrin" genişləndirilməsinə, özəl şirkətlərin cəlb edilməsinə, vətəndaşların səlahiyyətlərinin artırılmasına, açıq məlumat, "Ağıllı mühit" və "Ağıllı mobilliyə" diqqət yetirir və IoT texnologiyalarının tətbiqinə üstünlük verməkdədir.

Şimali, Cənubi və Mərkəzi Amerika: ABŞ və Kanadada bir çox şəhərlər Big Data, IoT və bulud hesablama texnologiyalarından faydalanmağın yollarını araşdırmaqdadır. İqlim dəyişikliyinə təsirlərini azaldacaq innovativ hərəkətlilik və işıqlandırma kimi, iqtisadiyyata və ekosistemə müsbət təsir göstərən ekoloji həllərin tətbiq olunması da diqqət mərkəzindədir. Mərkəzi və Cənubi Amerikada isə şəhərlərdə sıx rastlanan nəqliyyat sıxlığını azaltmaq və ən önəmlisi qasırğalar və tropik fırtınalar kimi təbiət hadisələrinin qarşısında infrastrukturunu daha davamlı etmək üçün sensorlardan, inteqrasiya olunmuş şəhər idarəetmə mərkəzlərindən və digər "Ağıllı şəhər" həllərindən istifadə edilməkdədir.

Asiya: Asiya ölkələri AŞ layihəsinin tətbiq olunması üzrə lider olmağa hazırlaşır, lakin bu layihələrinin idarə edilməsində mütəxəssislər yetişdirməkdə müəyyən çətinlik çəkir. Asiyanı təmsil edən gənc Seul, Tokio, Osaka, Sinqapur, Pune, Honq-Konq və Şanxay şəhərləri inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatları ilə gündəmdədir. Asiya

ölkələri bu uğura nail olmaq üçün "Ağıllı cəmiyyət" strukturlarının və yüksək texnologiyalardan istifadənin önəmini vurğulamaqdadır.

Afrika: Afrika "Ağıllı şəhərlərin" inkişafının ən başlanğıcında olsa da, yeni nəsil 5G şəbəkələri qitə boyu "Ağıllı şəhər" layihələrinin tətbiq olunmasına kömək edəcəkdir.

Yaxın Şərq: Sürətlə artan əhali, gəlirlərin şaxələndirilməsi və regionun öz imkanlarını dünyanın qalan hissəsinə nümayiş etdirmək ehtiyacı "Ağıllı şəhərlərin" yaradılmasına töhfə verməkdədir. Səudiyyə Ərəbistan, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və Qətər üçün dəyişim və inkişafın əsas aspektlərindən biri "ağıllı" olmaqdır. Əksər regional hökumətlər öz vətəndaşlarının həyatını asanlaşdırmağa çalışdıqca yeni texnologiyalardan daha geniş istifadə edirlər. Məsələn Dubay məlumatlara çıxış və texnoloji vasitələrdən səmərəli istifadə etmək üçün strateji bir yol izləyir. 2025-ci ilə qədər Yaxın Şərq ölkələrində ümumilikdə 9 "Ağıllı şəhər" layihəsinin başlaması gözlənilir ki, onlardan yeddisi sıfırdan tikiləcək şəhərlərdir.

Cədvəl 11: "Ağıllı şəhərlərin" sıralaması

	Şəhər	Ölkəsi
1	Lüksemburq	Lüksemburq
2	Orhus	Danimarka
3	Turku	Finlandiya
4	Alborq	Danimarka
5	Odense	Danimarka
6	Tampere	Finlandiya
7	Oulu	Finlandiya
8	Eyndhoven	Hollandiya
9	Linz	Avstriya
10	Salzburq	Avstriya

Mənbə: Akıllı Şəhirlərdən Akıllı Ülkələrə: Akıllı Ülke sıralama modeli ve Türkiye analizi (2020)

"Ağıllı şəhər", şəhərlərin inkişafı üçün İKT-nin geniş şəkildə istifadə olunduğu innovasiya və sahibkar sayının artmasını dəstəkləyən mürəkkəb bir sistemdir (Ahmad and Mehmood, 2016). "Ağıllı kənd" isə kənd ərazisində yaşayan vətəndaşların qarşılaşdığı problemlərə "Ağıllı həllər" hazırlayan bir sistemdir. "Ağıllı kənd" layihələri iqtisadi, sosial və ekoloji şəraiti yaxşılaşdırmaq, yeni strategiyalar yaratmaq və həyata keçirmək üçün xüsusilə innovasiyaları təşviq edir, rəqəmsal texnologiyalardan geniş şəkildə istifadə edir. "Ağıllı kənd" strategiyalarının yaradılması və həyata keçirilməsi müxtəlif dövlət və özəl mənbələr tərəfindən maliyyələşdirilə bilər (Dünya Bankı, 2019). Bu layihədə ən mühüm məqam vətəndaşların da bu prosesdə iştirakını təmin etmək və onların istək və ehtiyaclarına uyğun qərarlar qəbul etməkdir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə tətbiq olunan layihələrin təkmilləşdirilməsi zamanı metropol şəhərlərinin təcrübələrindən, daha çox kənd ərazilərində tətbiq olunan "Smart villages", yəni "Ağıllı kənd" layihələrinin təcrübələrinə nəzər yetirməliyik. Müxtəlif ölkələrin "Ağıllı kənd" layihələrini araşdırarkən əldə olunan nəticələr bunu göstərir ki, mövcud olan bir çox problemlərin həlli müasir texnologiyalar və innovativ layihələr vasitəsi ilə mümkündür. Bu araşdırmalar yüksək, orta və aşağı gəlirli ölkələrin "Ağıllı kənd" təcrübələrinə əsasən, həyata keçirilmişdir. Yüksək gəlirli ölkələrdə kənd ərazilərinin canlanmasına üçün "Ağıllı kənd" layihəsinə üstünlük verilməkdədir. Kənd ərazilərində əhalinin azalmasının, yəni şəhər ərazilərinə köçün qarşısının alınması, məhsul və xidmətləri təkmilləşdirilməsi, bu ərazilərdə gəlir səviyyəsinin artırılması yüksək gəlirli ölkələrin marağındadır. Bu tip ölkələrə AB, Yaponiya, Koreya kimi ölkələri misal göstərə bilərik. Kənd və şəhər əraziləri arasında əlaqələrin yaxşılaşması, ekoloji təmiz istehsal növlərinə keçid etmək də yüksək gəlirli ölkələrin marağındandır və buna nail olmaq üçün "Ağıllı kənd" yanaşmalarından istifadə olunmaqdadır. Lakin aşağı orta gəlirli ölkələrdə gəlirlərin artırılması, məhsul və xidmətlərə çıxışın təmin olunması, iqtisadi və iqlim dəyişikliklərinə qarşı mübarizə ilə yanaşı, əhalinin rəqəmsal savadlılığını təmin etmək üçün də "Ağıllı kənd" layihələri həyata keçirilməkdədir.

Avropa İttifaqının global təşəbbüslərinə nəzər yetirdiyimiz zaman daha ağıllı və daha davamlı cəmiyyət yaratmaq üçün vahid və integrativ yanaşma qəbul etdiklərini görə bilərik. "Ağıllı kəndlərin" yaranmasına doğru ilk addım 2016-cı ildə "Mantar Bəyannaməsi 2.0" tərəfindən təklif olunan "Kənddə daha yaxşı həyat" adı altında atılıb (Cork 2.0 Declaration, 2016). Bəyannamədə kənd yerlərinin vəziyyəti, xüsusən də kəndlərdən şəhərlərə olan köç və gənclərin kəndləri tərk etməsi ilə bağlı bəzi narahatlıqlar açıq şəkildə ifadə edilmişdir. Xüsusilə kənd yerlərinin cəlbediciliyini artırmaq və bu ərazilərin iqtisadi artımını təmin etmək üçün kənd ərazilərinə investisiya qoşuluşlarının zəruriliyi qeyd edilmişdir. Bu bəyannamədə, həmçinin kənd yerlərində rəqəmsallaşma potensialının inkişaf etdirilməsinin, kənd və şəhər arasında olan rəqəmsal bərabərsizliyin aradan qaldırılmasının vacibliyi vurğulanmışdır. Daha sonra 2018-ci ildə Bled Bəyannaməsi (Bled, Sloveniya) qəbul edildi. Bəyannamə təsdiq etdi ki, innovativ, integrasiyalı və inklüziv şəkildə inkişaf, kənd vətəndaşlarının həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və bununla da kənd yerlərindən şəhər ərazilərə olan köçün qarşısı almaq üçün mütləqdir (Bled Bəyannaməsi, 2018). Bəyannamədə aqrobiznesin və yeni xidmət sektorlarının inkişafı üçün bəzi tədbirlər təklif olunub. Bu tədbirlərdən bəziləri kənd gənclərinin köç etməsinə yönəlib. Bu kontekstdə bildirilib ki, kənd yerlərində yaşayan gənclər təhsillərini başa vurduqdan sonra evlərinə qayıtmaq və təcrübələrini artırmaq üçün işlə təmin olunacaqlar. Bir digər fəaliyyət isə 2018-ci ildə yaradılan "Ağıllı kənd şəbəkəsi"dir. Bu şəbəkə Avropada olan bütün kəndləri və assosiasiyaları birləşdirir. Bu fəaliyyət nəticəsində kəndlərə və assosiasiyalara bilik və təcrübə mübadiləsi aparmağa imkan yaradır və beləliklə, kənd yerlərinin güclənməsinə töhfə verir (Öztaş R. G., 2019 s: 56).

Kənd yerlərinin inkişafı prosesi son zamanlarda dünyada başverən bir çox dəyişiklər ilə bərabər, daha da sürətlənmişdir. İnternet və yeni texnologiyalardan istifadə ilə yanaşı, məhsuldarlığı, su və torpaqdan istifadəni yaxşılaşdıran müasir texnikalardan da istifadə artıq zəruri haldır. Müasir standartlara cavab verən texnikalardan istifadə etmək yeni, daha effektiv və qidalı məhsulların istehsalına,

zərərvericilərə qarşı mübarizəyə və ekosistemin bərpasına töhfə verməkdədir. İqlim dəyişikliyi bir çox kənd yerlərində nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərməkdədir. Bu dəyişikliklər bitkilərə və biomüxtəlifliyə təsir göstərir, növlərin və ekosistemlərin itirilməsi ilə nəticələnir. Bu problemlər ilə mübarizə aparmaq üçün davamlı resursların idarə edilməsi, təkrar emala üstünlük verilməsi və ətraf mühitin mühafizəsi zəruridir. Bu vəzifə ən çox vətəndaşların öz üzərinə düşməkdədir. Böyük şəhərlərdə yaşayış qiymətlərinin artması və uzaqdan işləmək üçün yeni imkanlar, kənd ərazilərində yaşamaq üçün marağın artmasına səbəb ola bilər. Həmçinin ekoloji kənd təsərrüfatında, orqanik qidalarda və təkrar emal oluna bilən məhsulların istehlakında qarşısıalınmaz artım müşahidə olunmaqdadır. Bu tərz məhsulların alışına digər tip məhsulların alışından daha çox üstünlük verilməkdədir. Buna səbəb mənşəyi bilinməyən, tərkibi dəyişdirilən qidaların insan sağlığına ciddi zərər vurduğu artıq hər kəs tərəfdən məlum olmasıdır. Bu da istehsal proseslərinin kənd yerlərində olmasını daha cəlbedici hala gətirməkdədir.

Dəqiq və davamlı kənd təsərrüfatı üçün müəyyən parametrlərə diqqət yetirilməlidir. Bu parametrlərə sulama sistemləri, bitkilərin inkişafı üçün yüksək keyfiyyətli gübrə və pestisidlərdən istifadə, müasir texnologiyalar, fermerlərin maarifləndirilməsi və s misal göstərilə bilər. Lakin bu parametrlərin başında bitkiləri yetişdirəcək torpağın münbitliyidir. Bunun üçün də IoT texnologiyalarından istifadə edilməlidir. Bu texnologilar vasitəsi ilə torpağın münbitliyi ölçülür, lazım olan məlumatlar əldə edilir və təhlil olunaraq daha keyfiyyətli məhsul əldə edilməsinə gətirib çıxardır. Kənd təsərrüfatında məhsuldarlığı artırmaq üçün səmərəli suvarma sistemində sahib olmaq mütləqdir. Suvarma sistemində ən müasir texnologiyalardan istifadə etmək, dəqiq suvarma cədvəlinə sahib olmaq su itkisinin azaldılmasında mühüm rol oynayır. Məhsuldarlığı artırmaq üçün fermerlər tərəfindən müxtəlif monitoring və idarə etmə sistemlərindən istifadə olunur. Bildiyimiz kimi, torpağın nəmliyi bitkilər üçün həyati rol oynayır. Necəki susuz torpaqda bitkilər inkişaf edə bilməz, eləcə də artıq nəmlik, bitkilərin inkişafına mənfi təsir göstərir. "Ağıllı kənd

təsərrüfatında" nəmlik, su səviyyəsi, havanın istiliyi kimi parametrlər sensorlar vasitəsi ilə izlənilir. Bu kimi texnologiyalar vasitəsi ilə fermerlər məhsulun ehtiyacına uyğun olaraq suyun, gübrə və pestisidlərin verilmə vaxtını və miqdarını hesablamaq qabiliyyətinə malikdir. "Ağıllı kənd təsərrüfatı", həmçinin heyvandarlıqda da məhsuldarlığın artmasına səbəb olur. Hevanların bədən temperaturları, sağlamlıq, aktivlik və qidalanma məlumatları izlənilir. Bu məlumatlar heyvanların yaxalarına taxılan IoT texnologiyalarından əldə edilməkdədir.

Rəqəmsal kəndin yaradılması üçün innovasiya infrastrukturunun yaradılması mütləqdir. Bunun üçün ilk öncə dünyada mövcud olan təşəbbüsləri və layihələri araşdırmaq lazımdır. Almaniyanın rəqəmsal kəndləri kənd ərazilərini canlandırmaq, iqtisadiyyat və sosial inkişafı təmin etmək üçün yaradılan ən məşhur layihələrdən biridir. "Rəqəmsal kəndlər" layihəsi rəqəmsallaşmanın kənd yerləri üçün necə yeni imkanlar açdığını göstərir. "Rəqəmsal kəndlər" layihəsinə 2015-ci ilin yayında Reynland-Pfalts federal əyalətinin Daxili İşlər və İdman Nazirliyi və EPTİ tərəfindən başlanmışdır (2019-cu ilə qədər) və ümumi büdcəsi təxminən 4,5 milyon avrodur.

Almaniyada Rəqəmsal Kəndlər layihəsini çərçivəsində altı unikal inteqrasiya olunmuş mobil proqramlar və rəqəmsal veb xidmətləri şəklində, konkret həllər yaradılmışdır. Rəqəmsal xidmətlərin təməlinə yerli məhsullar, xidmətlər, könüllü iş və ünsiyyət durur. Bu layihə çərçivəsində yaradılan ilk platforma yerli satıcıların öz məhsul və xidmətlərini onlayn sata biləcəyi onlayn bazar olan "BestellBar" platformasıdır. Bu onlayn bazarda sadəcə qida-ərzaq satıcıları deyil, eyni zamanda idman malları, aptek, camaşırxana, kitab, dəftər kimi qeyri-ərzaq satıcıları da mövcuddur. Onlayn bazardan online şəkildə sifariş qeydə alındıqdan sonra alıcılar sifariş etdikləri məhsulları 3 fərqli yol ilə əldə edə bilirlər. İlk olaraq alıcı şəxsən özü gedib məhsulu satıcıdan təhvil götürə bilər. Digər yol isə "LieferBar" tətbiqetməsi vasitəsi ilə peşəkar kuryer xidmətindən istifadə edərək sifarişini təhvil alır. Son olaraq isə könüllülər vasitəsi ilə, yəni tələb olunan marşrut üzrə səyahət edən qonşular vasitəsi ilə sifarişlərini təhvil götürə bilirlər. Könüllüləri bu işə təşviq etmək üçün rəqəmsal

valyuta olan "DigiTaler" ilə ödəniş edilir. Bir digər platform isə tətbiq sahəsi çox geniş olan kommunikasiya sahəsində yaradılmışdır. Bu platform "DorfNews" adı altında bələdiyyələrin yerli xəbərlər və hadisələr haqqında sakinləri qısa zamanda məlumatlandırmasına imkan verən yerli xəbər portalıdır. Bu portal, yerli müxbirlər, klublar və təşkilatlar üçün əlçatan olub, veb və sosial mediadakı mövcud xəbər mənbələrini avtomatik birləşdirir. Kənd ərazisində mövcud olan məlumatlar və başverən hadisələr isə kəndin yerli veb saytı olan "DorfPages"- də yerləşdirilir. Bir digər platforma olan "DorfFunk" isə rəqəmsal kəndlərə girişin əsas nöqtəsidir. Burada vətəndaşlar yerli hadisələr haqqında məlumat əldə etmək, şikayət bildirmək, elan yerləşdirmək, digər insanlar ilə ünsiyyət yaratmaq və nəqliyyatdan ortaqlıq istifadə etmək kimi bir çox fəaliyyətləri həyata keçirə bilirlər. Rəqəmsal Kəndlər layihəsi təkcə sakinlərin bir biriləri arasında deyil, həmçinin vətəndaşlarla dövlət rəhbərliyi arasında birbaşa əlaqə üçün "LösBar" platformasını yaratmışdır (World Bank, 2021).

Bu layihənin əsas məqsədləri:

1. Ağıllı kəndlərin yaradılması və müxtəlif innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi;
2. Kənd yerlərində rəqəmsal savadlılığın yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
3. İnnovativ həllər yaratmaq üçün vətəndaşlar, yerli hakimiyyət orqanları və yerli sənaye arasında əməkdaşlığa üstünlük verilməsi;
4. Davamlı olan rəqəmsal həllərin yaradılması;
5. Yeni yaranan rəqəmsal həllərin münasib qiymətə başa gəlməsi.

Srivasta, şəhər və kənd arasında olan balansı qorumaq üçün həm kəndlərdə həm də şəhərlərdə "Ağıllı həllərin" paralel şəkildə tətbiq olunması mütləqdir fikrini irəli sürmüşdür. O düşünür ki, bu yol ilə kənd yerlərindən şəhərlərə olan axının qarşısı məqsədyönlü şəkildə kəsilə bilər. Düzgün tətbiq olunmuş "Ağıllı kənd" layihəsi ilə kənd ərazilərinin iqtisadi və sosial inkişafı gözlənilən nəticədir (Srivatsa, 2015). Sürətli gedən urbanizasiya prosesinə baxmayaraq, Hisdistan əhalisinin 67%-i kənd ərazilərində yaşamaqdadır. Hisdistanın 1479 nəfərlik Harisal kəndi infrastrukturun,

məşğulluq səviyyəsinin, insan kapitalının çox aşağı olması ilə tanınırdı. Dövlət bu kəndin inkişaf etməsi üçün "Ağıllı həllə" üz tutmuş, ÜDM-unu artırmaq üçün həm texnoloji, həm də sosial yeniliklər həyata keçirmişdir. Beləliklə, rəqəmsal qoşulma, səhiyyə, təhsil, təlim, idarəetmə, maliyyə xidmətləri, kənd təsərrüfatı, iş yerləri, infrastruktur kimi sahələrdə nəzərə çarpan inkişaf müşahidə olunmuşdur.

Cədvəl 12: Kəndin yeddi inkişaf sektorunda innovativ həllər

İnkişaf sektorları	İnnovativ həllər
Rəqəmsal qoşulma	<ul style="list-style-type: none"> • Fiber optik internet • TV Whitespaces • Wi-Fi
Səhiyyə	<ul style="list-style-type: none"> • e-tibb • e-ilkin yardım • diaqnostika mərkəzləri • İnternet portal
Təhsil və Təlim	<ul style="list-style-type: none"> • e-tədris • rəqəmsal siniflər • İKT təlimləri • Tally mühasibatlıq sinifləri • Peşə təhsil mərkəzləri
İdarəetmə	<ul style="list-style-type: none"> • elektron xidmətlər
Maliyyə xidmətləri	<ul style="list-style-type: none"> • mobil ödəmə tətbiqetmələri • bankomatlar • online ödəniş sistemləri
Kənd təsərrüfatı	<ul style="list-style-type: none"> • fermerlərə təlimlər • mobil əsaslı tətbiqetmələr

İş yerləri	<ul style="list-style-type: none"> • arıçılıq • ekoturizm • qadınların yerli biznesləri • gənclərin sahibkarlıq təşəbbüsləri
İnfrastruktur	<ul style="list-style-type: none"> • günəş enerjisindən istifadə • kitabxanalar • bioqaz • sanitariya • texniki xidmətlər

Mənbə: World Bank. 2021. Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap. © World Bank

Texnologiyanın günü-gündən dəyişib inkişaf etməsi həyat keyfiyyətinin artmasına səbəb olur. Lakin bir çox şəhər və kəndlər bu inkişafdən geri qalır. Harisal da bu kəndlərdən sadəcə biridir. Bunun ən başlıca səbəbi rəqəmsal yoxsulluqdur, lakin İKT vasitəsi ilə məhsuldarlığı artırmaq, sosial və iqtisadi inkişafı təmin etmək və kənd ərazilərini canlandırmaq mümkündür. İKT kənd təsərrüfatı, təhsil, səhiyyə, turizm sahələrinin inkişaf etməsi üçün bir çox innovasiyalar yaradır. Harisal kəndində yeddi inkişaf sektorunda tətbiq olunan innovativ həllər sayəsində kəndin müxtəlif sahələrində və ümumi daxili məhsulda (ÜDM) nəzərə çarpan inkişaf baş vermişdir. Əslində hindistanda belə kəndlərin sayı olduqca çoxdur. Sadəcə Maharaştrada Harisal kəndinə qonşu olan 52 kənd üçün bu layihə pilot olaraq seçilmişdir.

Dünya təcrübələrində ən gözəl nümunələrdən biri də qonşu ölkə Türkiyədə həyata keçirilən "Vodafone Akıllı Köy" layihəsidir. "Vodafone Akıllı Köy" layihəsi 2017-ci ildə Türkiyənin Aydın şəhərinin Koçarlı rayonunda TABİT və Vodafone tərəfindən həyata keçirilən, kənd yerlərinin inkişafına dəstək layihəsidir. Vodafone Akıllı Köy dünyada və Türkiyədə başdan sonra rəqəmsal texnologiyalarla təchiz edilmiş ilk "Ağıllı kənd" olaraq bilinir (Vodafone, 2017). Bu layihə çərçivəsində kənd təsərrüfatı sahələrində ən müasir texnologiyalardan istifadə olunmaqdadır. Bu layihə çərçivəsində

kənd ərazisində İKT ilə kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlığın artırılması, miqrasiya və işsizlik səviyyəsinin azaldılması hədəflənir. Layihənin iqtisadi, ekoloji və sosial məqsədləri aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 13: VAK layihəsinin hədəf və məqsədləri

VAK layihəsinin hədəfləri.	İqtisadi Məqsədləri	Ekoloji və Sosial məqsədləri
İKT ilə kənd təsərrüfatı sahəsində məhsuldarlığın artırılması	Bitki mənşəli məhsulların istehsal xərclərinə 20% qənaət	'Ağıllı suvarma" ilə 20% suya qənaət
Miqrasiya və işsizlik səviyyəsinin azaldılması	Heyvandarlıq xərclərinə 22% qənaət	Torpaq və suyun çirkənməsinin qarşısını almaq
Rəqəmsallaşmanı digər kəndlərə də yaymaq	Heyvandarlıqda 30% gəlir artışı	Kənd yerlərində həyat standartlarının yüksəldilməsi
Ən müasir texnologiyalardan istifadə	Ümumi istehsalda 10% artım	Davamlı iqtisadi artım
VAK layihəsinə digər ölkələr üçün nümunəvi layihə halına gətirmək	2 il ərzində ev başına illik 40.000 TL gəlir artışı	

Mənbə: Vodafone Akıllı Köy projesi, <http://www.vodafoneakillikoy.com/hakkinda.php>, (24.03.2022)

Layihə 298 hektar sahədə həyata keçirilmişdir. Bu əraziyə meyvə sahələri, müasir istixanalar, açıq havada əkinçilik əraziləri, anbarlar, soyuducu anbarlar, kollektiv süd sağımı və soyutma mərkəzləri, otlaq sahələri, monitoring və izləmə mərkəzləri, su, gübrə, pestisit idarəetmə mərkəzləri, heyvan yemləmə mərkəzləri, fermerlərə dəstək mərkəzləri, bərpa olunan enerjini idarəetmə mərkəzləri, laboratoriyalar, təlim mərkəzləri, sosial həyat və idman obyektləri daxildir. VAK layihəsi çərçivəsində kənd təsərrüfatının hər sahəsində "Ağıllı cihazlardan" istifadə olunur. Lakin bu layihənin ən üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, bu layihədə hər bir kənd sakininin fikirlərinə üstünlük verilir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Xüsusilə COVID-19 pandemiyası dövründə dünya iqtisadiyyatının böyük böhran yaşamasına baxmayaraq, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərdə böyük infrastruktur layihələrinin həyata keçirtməsi onun güclü iqtisadi potensiala sahib olduğunun sübutudur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərin ən qısa zamanda texnologiya və innovasiyalar mərkəzinə çevrilməsi üçün bu ərazilərdə innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsi əlzəmdir. Ümumiyyətlə, Qarabağda innovasiya fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi müxtəlif sahələrin canlanmasına töhfə verəcəkdir.

- Kənd yerlərinə investisiyalar.
- İKT-dan geniş istifadə.
- Məşğulluq imkanlarının artırılması.
- Sahibkar sayının artmasına dəstək göstərmək.
- KOS-lara dəstək.
- Kənd yerlərində turizimin inkişafı.
- Kənd təsərrüfatında məşğulluğun və məhsuldarlığının artırılması.
- Rəqabət qabiliyyətinin artması.
- Maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılması.
- Daxili və global bazar əlaqələrinin gücləndirilməsi.

İnnovasiya layihələri həmçinin cəmiyyətin sosial rifahını yaxşılaşdırmaq üçün bir vasitədir. Qarabağda tətbiq olunan innovasiya layihələri doğma torpaqlarına qayıdan əlahilin sosial rifahı üçün əlzəmdir.

- Səhiyyə, təhsil, nəqliyyat, su və enerji təchizatı və s. kimi infrastruktur və xidmət keyfiyyətinin artması.
- Çeşidli sosial xidmətlərin verilməsi.
- Fiziki məhdudiyyətləri olan vətəndaşlara xidmət əlçatanlığının yaradılması.

- Sığorta sisteminin geniş tətbiq olunması.
- Yüksək sürətli internetin əlçatan olması.

Bildiyimiz kimi, 30 ilə yaxındır işğal altında olan ərazilərimiz düşmən tərəfindən dağıdılmış, yeraltı və yerüstü resurslarımız talan edilmişdir. Bu ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri təbii resurslardan səmərəli şəkildə istifadə olunmasına töhfə verəcəkdir.

- "Yaşıl enerji" mənbələrindən istifadəyə üstünlük verilməsi.
- Ekoloji cəhətdən təmiz və təhlükəsiz məhsullara/xidmətlərə üstünlük.
- Təbii ehtiyatların (yeraltı və yerüstü resursların) qorunması.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi hər bir sahə üzrə müxtəlif dəyişikliklərə səbəb olacaqdır.

Cədvəl 14: Müxtəlif sahələrdə innovasiya fəaliyyətləri

Sosial
<ul style="list-style-type: none"> • Elektron Səhiyyə; • Turizmdə yeniliklər; • Təhsildə yeniliklər; • Mədəniyyət və idman sahələrində yeniliklər; • Fövqəladə hallar və təhlükəsizlik sahələrində yeniliklər; • Vətəndaşların iştirakı ilə idarəçilik; • Xidmət və məhsullara çıxışın əlçatan olması; • Məlumatların əldə edilməsində əlçatanlıq.
Ətraf mühit və infrastruktur
<ul style="list-style-type: none"> • Şəhərsalınmada yenilik olan "Ağıllı şəhər"/"Ağıllı kənd" layihələrinin tətbiqi; • İctimai infrastrukturların idarə edilməsində innovativ yollardan istifadə etmək; • "Ağıllı binalar" və "Ağıllı evlər"; • Bina və evlərin idarəetməsinin avtomatlaşdırılması; • Karbon emissiyasının azaldılması üçün həllər; • Parkların və ictimai sahələrin idarə edilməsində yeniliklər;

<ul style="list-style-type: none"> ● Tullantıların toplanması və təmizlənməsində "Ağıllı həllər"; ● Əhalinin həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsi.
Enerji
<ul style="list-style-type: none"> ● "Yaşıl Enerji" innovativ layihəsi; ● İctimai işıqlandırmada səmərəlilik; ● Bərpa olunan enerji mənbələrindən və qurğularından istifadə.
Nəqliyyat və logistika
<ul style="list-style-type: none"> ● Elektrikli avtomobillərdən istifadə; ● Velosiped və elektrikli skuterlərdən istifadənin geniş yayılması; ● "Ağıllı nəqliyyat sistemləri".
İdarəetmə və iqtisadiyyat
<ul style="list-style-type: none"> ● Elektron Hökumət; ● Yeni biznes modelləri; ● Məşğulluq; ● Elektron ticarət; ● NFP ödəniş platformaları; ● "Big Daha" və "Bulud Texnologiyaları"ndan istifadə; ● Virtual Məlumat Mərkəzləri.

Mənbə: Cədvəl araşdırmalara əsasən, müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə yuxarıda sadalanan layihələrinin həyata keçirilməsi çox yüksək investisiya xərcləri tələb etməkdədir, lakin bu xərclər qısa müddətdə özünü ödəyərək, vətəndaşları ekoloji, sosial və iqtisadi cəhətdən firavan edəcəkdir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərin inkişaf etməsi və müxtəlif sahələrin fəaliyyətə keçməsi Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına da müsbət təsir edəcəkdir. Artıq Qarabağ deyildiyi zaman yüksək texnologiyalar və innovasiyaların mərkəzi nəzərdə tutulacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının kənd təsərrüftü məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.
2. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 02.02. 2021-ci il tarixli Sərəncamı.
3. Azərbaycan Respublikasının kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı.
4. Bağirov Orxan, Azad edilmiş ərazilərdə bərpa prosesinin əsas istiqamətləri, Beynəlxalq Münasibətlərin Təhlili Mərkəzi, 2020.
5. Elm haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunu, İlham Əliyev, Bakı, 2016.

İngilis dilində

1. Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index 2020, Creating Healthy Lives-The Future of Medical Innovation, 2019, p. 399.
2. Cornell University, INSEAD, World Intellectual Property Organization, Global Innovation Index 2020, Who Will Finance Innovation?, 2020, p. 398
3. European Network for Rural Development, Digital Villages Germany, Working Document, https://enrd.ec.europa.eu/sites/default/files/tg_smart-villages_case-study_de.pdf, 2022
4. Drucker Peter, (1993), Kapitalist Ötesi Toplum, Çorakçı Belkıs Dişbudak, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 303.
5. Hjalager Anne-Mette, "Repairing innovation defectiveness in tourism", 2002, (23:5), 465-474.

6. Srivatsa P. "Rural urban miqration: Disturbing the equilibrium between smart cities and smart villages", FIIB Business Review, 2015, (4:3), 3-10
7. The World Bank Group, "Doing Business 2018", Reforming to Create Jobs, 2018, p. 303
8. The World Bank Group, "Doing Business 2019", Training for reform, 2019, p. 302
9. The World Bank Group, "Doing Business 2020", World bank Publications - Books, 2020, p. 135
10. World Intelletual Property Organization, Global Innovation Index 2021, Tracking Innovation through the COVID-19 Crisis, 2021, p. 205
11. World Bank. 2021. Smart Villages in Azerbaijan: A Framework for Analysis and Roadmap. © World Bank.

Türk dilində

1. Avcıoğlu Abdurrahman, (2020), "Akıllı Şehirlerden Akıllı Ülkelere: Akıllı Ülke sıralama modeli ve Türkiye analizi", Gazi Üniversitesi, Ankara, s.165.
2. Cem Okan Tuncel, İnovasyon sistemleri ve ekonomik gelişme: Bursa bölgesi imalat sanayinde inovasyon süreçleri üzerine bri alan araştırması, Uludağ Üniversitesi, 2011.
3. Cevahir Uzkurt, İnovasyon yönetimi: İnovasyon nedir, nasıl yapılır ve nasıl pazarlanır? Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Ankara Sanayi Odası, 2010.
4. Dinler Sakaryalı Arzu Meltem, "İnovasyon ve risk sermayesi", Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 2014, (9:1), 184-210
5. Edip Örucü, Recep Kılıç, Abdullah Savaş, "Kobi'lerde inovasyon stratejileri ve inovasyon yapmayə etkileyen faktörler: Bir Uygulama", Doğu Üniversitesi Dergisi, 2011, s 58-73.
6. Fiş Güliz, (2010), "İnşaat sektöründe inovasyon", İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul, 89

7. Gül Zehra, (2012), "Türkiyedeki iş adamı örgütlerinin üye girişimcilere sağladığı katkıların girişimcilik ve inovasyon performansları üzerindeki etkileri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Kahramanmaraş, 154.

8. İpek Hasan Basri, (2015), "İnovasyon temelli ekonomi yapısında ulusal inovasyon sistemi ve bölgesel inovasyon stratejileri", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, 133.

9. İyidemirci Halil, (2019), Girişimcilik ve inovasyon stratejilerinin ülke kalkınmasına etkileri: Desteklenen girişimcilik ve inovasyon kültürünün rekabetçi üstünlük elde etmede aracı rolü, Gazi Üniversitesi, Ankara, 147

10. Işık Cem, Keskin Gülümser, "Bilgi ekonomilerinde ekabet üstünlüğü oluşturulması açısından inovasyonun önemi"; Azatürk Üniversitesi İktisai ve İdari Bilimler Dergisi, 2013, (27:1), s. 41-57

11. Kılınç Efe Can, (2011), "İnovasyon ve ulusal kalkınma: AB ülkeleri ve Türkiye üzerine bir inceleme", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman, 191.

12. Öztaş Rukiye Gizem, (2019), Planlamada BİT destekli yenilikçi çözümlerin kırsal alana entegrasyonu: VAK örneği, Gazi Üniversitesi, Ankara, s. 192.

İnternet resursları

1. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>, 2022
2. <https://www.wipo.int>, 2022
3. <http://www.vodafoneakillikoy.com/hakkinda.php>, 2022.
4. <https://president.az/az/articles/view/50474>, 2022
5. <https://www.worldbank.org>, 2022
6. https://www.stat.gov.az/source/education/az/002_6.1-2.xls , 2022
7. <https://www.azstat.org/onlinedoc/d03109062.rar> , 2022

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İnnovasiya fəaliyyətlərinə mane olan amillər.....	16
Cədvəl 2: Milli innovasiya sisteminin müxtəlif tərifləri.....	20
Cədvəl 3: Qlobal Rəqabətlik hesabının Azərbaycan üzrə nəticələri (2013-2019).....	25
Cədvəl 4: Qİİ-ndə Azərbaycanın alt indikatorlar üzrə nəticələri (2019-2021).....	32
Cədvəl 5: Azərbaycanda innovasiya iqtisadiyyatının güclü və zəif tərəfləri (2021).....	35
Cədvəl 6: Azərbaycanda innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə təsir edən amillərin qiymətləndirilməsi.....	37
Cədvəl 7: Sorğu vasitəsi ilə əldə olunan nəticələrin "SWOT" analizi.....	55
Cədvəl 8: "Ağıllı kənd" layihəsinin tətbiqinə hazırlıq indeksi.....	59
Cədvəl 9: "Ağıllı kəndin" yaradılması üçün əsas rəhbər prinsipləri.....	61
Cədvəl 10: Qlobal İnnovasiya İndeksi ilk 10 ölkə (2019-2021).....	63
Cədvəl 11: "Ağıllı şəhərlərin" sıralaması.....	65
Cədvəl 12: Kəndin yeddi inkişaf sektorunda innovativ həllər.....	71
Cədvəl 13: VAK layihəsinin hədəf və məqsədləri.....	73
Cədvəl 14: Müxtəlif sahələrdə innovasiya fəaliyyətləri.....	75

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: Dövlət büdcəsindən elmə çəkilən xərclər (milyon manat).....	27
Qrafik 2: Tədqiqat və işləmələrə çəkilən ümumi xərclər (min manat).....	27
Qrafik 3: Qİİ-nin Azərbaycan üzrə yekun reytingləri.....	30
Qrafik 4: Qİİ-ndə Azərbaycanın 7 indikator üzrə nəticələri (2019-2021).....	31
Qrafik 5: Doing Business hesabatında Azərbaycanın 10 indikator üzrə nəticələri.....	36
Qrafik 6: İştirakçıların demoqrafik bölgüsü.....	40
Qrafik 7: İştirakçıların yaş aralıqları.....	41
Qrafik 8: İştirakçıların təhsil səviyyəsi.....	41
Qrafik 9: İştirakçıların fəaliyyət göstərdikləri sahələr.....	42
Qrafik 10: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşamağı düşünürsünüz mü?" sualına iştirakçıların cavabları.....	42
Qrafik 11: "İnformasiya Texnologiyalarından faydalanırsınız mı?" sualına iştirakçıların cavabları.....	43
Qrafik 12: "İndiyə qədər hər hansı bir İnnovativ Texnologiyadan faydalanmışınız mı?" sualına iştirakçıların cavabları.....	44
Qrafik 13: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovasiya layihələri haqqında məlumat sahibsiniz?" sualına iştirakçıların cavabları.....	45
Qrafik 14: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə innovasiya layihələrinin həyata keçirilməsinə ehtiyac varmı?" sualına iştirakçıların cavabları.....	45
Qrafik 15: "Hansı sahədə innovasiya layihələrinin tətbiqi ilk növbədə gəlir? (Bir neçə bənd seçə bilərsiniz)" sualına iştirakçıların cavabları.....	46
Qrafik 16: "Aşağıda qeyd olunan hansı layihələr haqqında məlumatınız var? (Bir neçə bənd seçə bilərsiniz)" sualına iştirakçıların cavabları.....	47
Qrafik 17: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Şəhər" / "Ağıllı Kənd" layihəsi ölkə iqtisadiyyatının güclənməsində nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları.....	48
Qrafik 18: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Şəhər" / "Ağıllı Kənd" layihələri sosial rifahın yaradılmasında nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları.....	48
Qrafik 19: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Ağıllı Kənd Təsərrüfatı" layihəsi məşğulluq səviyyəsinin nə kimi rolu var?" sualına iştirakçıların cavabları.....	49

Qrafik 20: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən "Yaşıl Enerji" layihəsi bölgənin enerji ehtiyacını ödəyə biləcəkmi?" sualına iştirakçıların cavabları.....	50
Qrafik 21: "Texnoparklar / Aqroparkların yaradılması ilə birlikdə ölkə ərazisində ilkin olaraq hansı sahələrdə sürətli inkişaf nəzərə çarpacaq?" sualına iştirakçıların cavabları.....	51
Qrafik 22: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr "Beyin Axınının" bu bölgələrə yönəlməsinə səbəb olacaq fikri ilə razısınız?" sualına iştirakçıların cavabları.....	51
Qrafik 23: "Vətəndaşların yeni tip yaşayış zonasına uyğunlaşmaları üçün müəyyən tədbirlər həyata keçirilməlidir fikri ilə razısınız?" sualına iştirakçıların cavabları.....	52
Qrafik 24: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçirilən innovativ layihələr yeni təhlükələrə qarşı açarmı? (mis. kiber hücumlar)" sualına iştirakçıların cavabları.....	53
Qrafik 25: "Aşağıdakı problemlərdən hansıların həlli bu layihələrin uğurlu həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə gəlir?" sualına iştirakçıların cavabları.....	53
Qrafik 26: "İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək innovativ layihələr sizi bu bölgədə yaşamağa sövq edirmi?" sualına iştirakçıların cavabları.....	54